

Working Paper Series 2004/1

Fredrik Bondestam och Gunilla Carstensen

Från sexuella trakasserier till
könskränkande processer

Om kön, utsatthet och normalitetens våld

Redaktör: Hedvig Ekerwald

UPPSALA
UNIVERSITET

Sociologiska institutionen
Uppsala universitet
2004

ABSTRACT

Bondestam, Fredrik & Carstensen, Gunilla (2004). *Från sexuella trakasserier till könkränkande processer. Om kön, utsatthet och normalitetens våld.* (From sexual harassment to gender abusive processes. On gender, vulnerability and the violence of normality). Working Paper Series 2004:1. Uppsala: Department of Sociology, Uppsala University, 78 pp.

This study analyses a set of written stories and interviews with ten women at Uppsala university, who have experienced some form of sexual harassment during their time as undergraduates, postgraduates, researchers or professors. The point of departure was to demarcate experiences of sexual harassment in order to be able to suggest relevant, preventative measures. However, when reading the informants' written stories, as well as the transcribed interviews, it gradually became clear that their descriptions of different incidents and situations of violence are not clearly demarcated from so-called non-violent situations. A central part of the analysis deals with the way the informants discuss different strategies to manage potentially abusive situations or actual violations. These strategies – denying, neutralising, avoiding, compensating, taking responsibility, and making formal complaints – are characterised by powerlessness. All in all, the narratives of the informants consist of circumstantial accounts on the “violence of normality”, that is subtle feelings of uneasiness, vulnerability and experiences of undefined pressure. The results from this study indicate that the urge to demarcate and define every single aspect of violence in the organisation in terms of sexual harassment seems counterproductive.

Key words: *sexual harassment, gender abusive processes, gender equality, academia, qualitative method, discourse analysis, Uppsala University.*

© Fredrik Bondestam & Gunilla Carstensen, Department of Sociology, Uppsala University, P.O. Box 821, S-751 08 Uppsala, Sweden.

E-mail: fredrik.bondestam@soc.uu.se, gunilla.carstensen@soc.uu.se

ISBN: 91-506-1745-1

ISSN: 1403-0365

Layout: Anders Hökback

Printed in Sweden by Universitetstryckeriet, Uppsala 2004

Innehållsförteckning

Inledning	1
Om undersökningen	1
Från sexuella trakasserier... ..	2
... till könskränkande processer	5
En forskningsöversikt.....	6
Syften.....	7
Teoretiska perspektiv	8
<i>Feministisk sociologi – kön, våld och utsatthet</i>	8
<i>Ett diskursanalytiskt perspektiv</i>	9
Material	11
Etiska överväganden och förfaringssätt	13
Disposition.....	15
Analys	16
Det empiriska fältet – en svepande blick.....	16
Olika berättandehorisonter	18
<i>De ”äldre”</i>	19
<i>De ”yngre”</i>	23
Rävsaxar, paranoia och Kafka-stämning.....	26
Gemensamma enskildheter.....	28
Det formella.....	33
Strategier	39
<i>Formella anmälningar</i>	39
<i>Förnekanden</i>	42
<i>Ansvarstaganden</i>	43
<i>Kompensationer</i>	44
<i>Konfrontationer</i>	46
<i>Neutraliseringar</i>	47
<i>Undvikanden</i>	48
<i>Vanmäktighet, utsatthet och existensberättigande</i>	50
Att leva med våld	51
En handfull onda män?	54
Diskussion	59
Berättelser om sanningen... ..	59

...och sanningen om berättelser	62
Könskränkande processer – en syntes	64
Anonymiteten och könskränkningarna.....	67
Omöjliga positioner i ett omöjligt fält?	70
Referenser	73
Litteratur	73
Offentligt tryck.....	77

Inledning

Jag tror att det nästan dagligen sker någonting. Det är som en underström för många kvinnors tillvaro på institutionen. Och eftersom det är så vanligt och spritt och verkar finnas överallt så undrar man om det går att göra något åt det.

*Ip1*¹

Om undersökningen

Den här rapporten har tillkommit på initiativ av Uppsala universitets ledning. Ett uppdrag att undersöka förekomsten av och karaktären hos sexuella trakasserier vid universitetet delegerades till universitetets jämställdhetskommitté. I samarbete med jämställdhetshandläggaren utformade kommittén en projektgrupp under 2002 med Anne-Marie Morhed som projektledare och undertecknade som projektmedarbetare. Morhed har genomfört en kvantitativ studie, baserad på ett omfattande enkätmaterial, vilken publiceras separat. Vi har genomfört en kvalitativ undersökning som återges i det följande.

Inledningsvis formulerades riktlinjer för undersökningen – intervjuer med 20 personer utsatta för sexuella trakasserier, från olika tjänstenivåer inklusive studenter, från samtliga vetenskapsområden, såväl män som kvinnor – samtliga i syfte att dels skapa fördjupade kunskaper om sexuella trakasserier, dels bidra med förslag till universitetets fortsatta arbete med att förebygga och förhindra sexuella trakasserier. Dessa riktlinjer har modifierats till följd av begränsade tidsramar och såväl teoretiska som praktiska överväganden.

Rapporten är disponerad enligt följande. I inledningen presenteras centrala begrepp, teoretiska utgångspunkter och syften, liksom det material och de tillvägagångssätt undersökningen struktureras av. Inledningen avslutas med en genomgång av olika etiska överväganden, vilka bland annat inverkat på genomförande och presentation av analyser. Därefter tar en analysdel vid i vilken olika aspekter av det empiriska materialet beskrivs såsom det framträder genom ett diskursanalytiskt ramverk. Analyserna diskuteras i ett avslutande avsnitt med fokus på betydelsen av könskränkande processer, problemen med anonymitet, samt möjligheterna att positionera sig i forskningsfältet som sådant.²

¹ Detta och följande citat som inleder rapportens huvudavsnitt är hämtade ur det empiriska materialet för undersökningen.

² Planeringen och genomförandet av undersökningen har varit en gemensam angelägenhet, om än vi har intervjuat fem kvinnor vardera. Intervjun med jämställdhetshandläggaren gjorde

Från sexuella trakasserier...

Sexuella trakasserier var länge ett problem utan namn. Först under 1970-talet gavs begreppet ett erkännande internationellt och i Sverige legitimerades det i den officiella retoriken mot slutet av 1980-talet. Sexuella trakasserier, en direktöversättning från engelskans ”sexual harassment”, brukar härledas till framför allt Catharine MacKinnon och 1970-talets radikala kvinnorörelse i USA.³ I Sverige myntas begreppet genom JämO:s FRID-A-projekt (Kvinnofrid i arbetslivet) och en rapport som publicerades 1987.⁴ I rapporten beskrivs sexuella trakasserier i arbetslivet som

varje slag av ovälkommet sexuellt uppträdande i ord eller handling på arbetsplatsen, i en arbetssituation utanför den egentliga arbetsplatsen eller i samband med ansökan om arbete, som leder till att en kvinna känner sig förnedrad, stressad eller på annat sätt illa till mods.⁵

Vidare handlar det om sexuella trakasserier, enligt rapporten, när krav på sexuella tjänster ställs för anställning, om dessa är förenade med bestraffning eller om förmåner i arbetet utlovas i utbyte. Det är också fråga om sexuella trakasserier om ord eller handling av sexuellt slag skapar en fientlig, hotfull eller kränkande arbetsmiljö, och exempel på sådana trakasserier är

- ”runda ord”, pornografiska bilder
- ovälkomna sexuella anspelningar, blickar, gester, tilltalsord
- ovälkomna kommentarer om utseende, klädsel, privatliv
- tafsande eller annan ovälkommen medveten kroppsberöring
- ovälkomna förslag eller krav på sexuella tjänster eller ett sexuellt förhållande.⁶

Definitionerna av sexuella trakasserier i JämO:s FRID-A-projekt betonar ovälkomna handlingar, ord, gester och bilder vilka ofta antas ha en sexuell innebörd, poängterar att sexuella trakasserier gäller kvinnor i arbetsrelaterade situationer och även utanför den fysiska arbetsplatsen, samt innebär att

vi tillsammans, och inledningen till rapporten har varit en gemensam skrivprocess. När det gäller de olika avsnitten har vi samarbetat kring dem med, men Gunilla har strukturerat s. 16-28 och Fredrik s. 28-72.

³ MacKinnon, 1979.

⁴ JämO, 1987.

⁵ Ibid., s. 6, understr. i orig.

⁶ Ibid.

definitionerna både gäller enskilda kvinnor och upplevelser av en kränkande arbetsmiljö.

Mycket har skrivits och sagts om sexuella trakasserier sedan JämO:s undersökning och numera är sexuella trakasserier ett tydligt existerande men alltfjämt omdiskuterat fenomen i arbetslivet som regleras av samhällets juridiska, politiska och vetenskapliga institutioner. Begreppet sexuella trakasserier, inom ramen för universitet och högskolor, preciseras idag i svensk lagstiftning i Jämställdhetslagen (JämL, SFS, 1991:433) 6, 22 och 22a §§, Lagen om likabehandling av studenter i högskolan (SFS, 2001:1286) 4, 5 och 6 §§, samt i Högskoleförordningen (HF, SFS, 1993:100) 1 kap. 7 §. Därtill finns bestämmelser om diskriminering och trakasserier på grund av etnicitet, religion, funktionshinder och sexuell läggning, liksom en rad andra lagar och överstatliga direktiv.⁷

Av JämL 6 § framgår att sexuella trakasserier har två huvudkomponenter, ”ovälkommet” och ”uppträdande”:

6 §

Arbetsgivaren skall vidta åtgärder för att förebygga och förhindra att någon arbetstagare utsätts för sexuella trakasserier eller trakasserier på grund av en anmälan om könsdiskriminering.

Med sexuella trakasserier avses sådant ovälkommet uppträdande grundat på kön eller ovälkommet uppträdande av sexuell natur som kränker arbetstagarens integritet i arbetet. Lag (1998:208).

Av definitionen framgår även att inte enbart kvinnor avses utan vilken arbetstagare som helst som upplever sig utsatt av ett ”uppträdande grundat på kön”. Att uppträdandet ska vara ovälkommet för att gälla som sexuella trakasserier syftar främst till att göra det möjligt att peka på att det är den utsatta partens definition av situationen som gäller. Det vill säga, en person kan uppleva en handling som kränkande oavsett den handlandes intention. Vidare knyts sexuella trakasserier i definitionen direkt till ”uppträdande” i form av en handling, vilket tycks begränsa begreppets räckvidd i definitionen om än förarbeten till lagstiftningen pekar på ungefär de exempel FRID-A-projektet räknar upp.

Kritik av definitionerna i JämL riktades, bland annat i propositionen om kvinnofrid,⁸ mot att endast arbetstagare omfattas av lagen, och därmed inte

⁷ Se SFS, 1999:130, 1999:132, 1999:133, 2003:307, Brottsbalken, LAS, EU:s likabehandlingsdirektiv, samt EU:s Code of Practice. För närmare detaljer, se vidare i SOU, 2002:43, s. 173-174, 259-268.

⁸ Regeringens proposition, 1997/98:55.

studenter, vilket också var ett av skälen till att Lagen om likabehandling av studenter i högskolan arbetades fram.⁹ I dess 4 § stipuleras att trakasserier ska förebyggas och förhindras, och en definition ges:¹⁰

4 §

En högskola skall vidta åtgärder för att förebygga och förhindra att studenter eller sökande utsätts för trakasserier. Med trakasserier avses i denna lag ett uppträdande som kränker en students eller en sökandes värdighet i högskolestudierna, om uppträdandet har samband med

- etnisk tillhörighet (etniska trakasserier),
- religion eller annan trosuppfattning (trakasserier på grund av religion eller annan trosuppfattning),
- sexuell läggning (trakasserier på grund av sexuell läggning),
- funktionshinder (trakasserier på grund av funktionshinder), eller
- könstillhörighet eller är av sexuell natur (sexuella trakasserier). Lag (2003:311).

Återigen är det ”uppträdande” som utgör grunden för uppkomna trakasserier, men med tillägget ”värdighet” istället för ”ovälkommet”.¹¹ Det som utmärker definitionerna av sexuella trakasserier är inriktningen på någon form av ”uppträdande” ofta knutet till en eller flera personers handlande, och det att uppträdandet uppfattas som ovälkommet alternativt kränkande av värdighet.

I förarbeten till lagstiftning om diskriminering i arbetslivet preciseras uttryckligen vad som kan räknas som trakasserier i allmänhet, och här ansluter sig utredningen till EU-kommissionens direktiv:¹²

Enligt kommissionens förslag till direktiven kan trakasserier ta sig olika uttryck, alltifrån yttranden och gester till framställning, förevisning eller spridning av skrifter, bilder eller annat material. För att det skall vara fråga om

⁹ Huvudskälet var emellertid att anpassa svensk lagstiftning till två EG-direktiv. Dels direktivet 2000/43/EG om genomförandet av principen om likabehandling av personer oavsett deras ras eller etniska ursprung (direktivet mot etnisk diskriminering), dels direktivet 2000/78/EG om inrättande av en allmän ram för likabehandling i arbetslivet (arbetslivsdirektivet).

¹⁰ Tillägget med ”sökande” i definitionen tillkom den 1:a juli 2003.

¹¹ Skälen till varför ”ovälkomna” ersatts med ”värdighet” är oklara och framgår inte entydigt av förarbeten till lagen. I praxis anses dock begreppen betyda samma sak. Diskrimineringskommittén, som lämnar ett delbetänkande 2004 och sitt slutbetänkande 2005, ser över diskrimineringslagstiftningen och det verkar troligt att definitionen på sikt ändras så den blir likalydande i alla diskrimineringslagar.

¹² Se vidare i KOM, 1999:565.

trakasserier skall de enligt kommissionen vara av allvarlig art och leda till en allmänt störande eller fientlig arbetsmiljö.

Med trakasserier avses enligt direktiven ett oönskat beteende som har samband med någon av diskrimineringsgrunderna och som syftar eller leder till att en persons värdighet kränks och att en hotfull, fientlig, förnedrande, förödmjukande eller kränkande stämning skapas.¹³

Kritik riktas i utredningen mot att två rekvisit ("och") måste vara uppfyllda för att trakasserier ska anses förekomma; dels att de ska upplevas som kränkande av en persons värdighet (subjektivt), dels att en miljö kan beskrivas som hotfull, fientlig, etc. (objektivt). I den påföljande propositionen föredras möjligheten att ett rekvisit är tillräckligt.¹⁴

...till könskränkande processer

I rapporten diskuteras en uppsättning fenomen som benämns *könskränkningar* och så småningom hur dessa formerar olika *könskränkande processer*. I begreppen innefattas dels de i JämL och Likabehandlingslagen angivna betydelserna av sexuella trakasserier, dels och framför allt ett processperspektiv på negativa upplevelser knutna till kön i arbetsplatsrelaterade miljöer och i miljöer relaterade till högre studier.

Att välja begreppen könskränkningar och könskränkande processer innebär att sexuella trakasserier delvis överges, och det av flera skäl. Sexuella trakasserier präglas historiskt sett av ett successivt begränsande av sin räckvidd, det är belastat med föreställningar som inskränker dess användningsområde och betydelse, samt rymmer ofta en förväntan om sexuella innebörder vilket ytterligare kringskär dess användbarhet i olika sammanhang.

Till att börja med går det således att skönja en begreppslig utveckling när det gäller sexuella trakasserier vilken resulterat i att begreppets räckvidd, teoretiska djup, och framför allt möjlighet att använda aktivt i såväl jämställdhetsarbete som interna utredningar och i rättsliga processer inskränkts. Det har skett till följd av att fenomenet som sådant institutionaliserats och byråkratiserats, blivit en i huvudsak juridisk angelägenhet, samt inlemmats i en vetenskaplig och politisk retorik med avsikt att göra det funktionellt för forskningsfrågor. Vidare präglas sexuella trakasserier av begränsande konnotationer, på så sätt att det i den svenska jämställdhetsdiskursen överlag uppfattas som en grov kränkning med sexuell och/eller fysisk innebörd.¹⁵

¹³ SOU, 2002:43, s. 173.

¹⁴ Regeringens proposition, 2002/03:65, s. 96.

¹⁵ Se vidare i Bondestam, 2001, s. 23-25; Carstensen, 2004. Under Sveriges ordförandeskap i EU uppstod en politisk enighet om att sexuella trakasserier bör vara likvärdigt med könsdiskriminering, vilket åtminstone innebär en möjlighet att skapa tydliga och användbara kriterier

Dessa betydelser utgör också innehållet i det som i analysen nedan benämns *narrativet om sexuella trakasserier*, det vill säga de för-givet-tagna och offentligt sanktionerade berättelserna om ett fenomen som benämns just sexuella trakasserier.

Valet av könskränkningar framför sexuella trakasserier syftar därför till att tydligt betona att kränkningar vid arbetsplatser inte endast eller ens i första hand behöver ha med ”sexualitet” eller något ”sexuellt” att göra, utan att det är viktigt att upptäcka de tillfällen då situationer, händelser och upplevelser knutna till kön skapas och utvecklas. Likaså kan ”trakasserier” förstås i betydelsen upprepade handlingar i likhet med ”förföljelse”, vilket utesluter de tillfällen då en handling eller situation upplevs som kränkande vid ett enskilt tillfälle.¹⁶

Slutligen är begreppet könskränkande processer att föredra då det kan användas för att skapa utrymme för de följdverkningar en kränkning skapar på längre sikt, det vill säga vidga perspektivet och se till effekter i tid och rum utöver den enskilda kränkningens utsatta part vid ett särskilt tillfälle. I analysen diskuteras därför könskränkningar i huvudsak, och successivt utformas också vad som benämns ett *narrativ om könskränkningar* som ett vidare och mer användbart sätt att tala om fenomenet ifråga än *narrativet om sexuella trakasserier*. I den avslutande diskussionen sammanställs de betydelser av könskränkande processer analysen visar fram.

En forskningsöversikt

Forskning om sexuella trakasserier kan delas in i tre inriktningar med relativt skilda utgångspunkter. Den första har sina rötter i USA och stats- och rättsvetenskapliga studier och undersöker omfattning och förekomst med kvantitativa metoder. Den andra inriktningen utgörs av ett europeiskt forskningsområde vilket kännetecknas av bredare samhällsvetenskapliga ansatser med en kombination av såväl kvantitativa som kvalitativa metoder. Slutligen går det att urskilja en tredje forskningsinriktning, bland annat representerad i

för rättstillämpning i framtiden. Se vidare i Regeringens proposition, 2002/03:65, s. 95-98, där detta diskuteras.

¹⁶ Jfr. Eliassons, 1998, s. 10, diskussion som föranleder användandet av ”trakasserier som kan härledas till kön” i en enkätstudie. JämO understryker att definitionen av sexuella trakasserier inte gör att kränkningar ”behöver vara av sexuell natur (beröringar, skämt, förslag, blickar, bilder m. m.). Också trakasserier som är grundade på en persons kön räknas dit (förlöjligande generaliseringar av egenskaper, ignorerande, undanhållande av information exempelvis)” (www.jamombud.se/diskriminering/sexuellatrakass.asp, 2003-08-25). Det är i linje med den här föreslagna begreppsanvändningen, men vi anser det alltfjämt olyckligt att hålla kvar vid sexuella trakasserier av övriga nämnda skäl.

Norge och Finland, som utgår från kvalitativa ansatser och textanalyser (Varsa, 1997). Det är denna tredje inriktning som bildar utgångspunkt här.

Studier av sexuella trakasserier i Sverige, vilka i princip uteslutande utgår från den första forskningsinriktningen (t. ex. SCB, 1995), vilar på en uppsättning begränsande antaganden. Detsamma gäller för de handböcker och policyprogram som producerats under de senaste två decennierna (t. ex. Hagman, 1988, 1995). Sexuella trakasserier antas relativt enkelt kunna urskiljas och mätas vid en särskild tidpunkt och i ett särskilt rum. De förutsätts vidare vara av fysisk och/eller sexuell karaktär, utspela sig mellan en särskild förövare och ett särskilt offer, samt utgöra en avgränsad handling eller ett enskilt fenomen. Utsagor om upplevda sexuella trakasserier kategoriseras i enkla scheman och analyseras, i de fall de inte avvisas, som om de representerar faktiska händelser på ett oproblematiskt vis. Definitioner av sexuella trakasserier utvecklas kontinuerligt och medför att resultat från tidigare studier är svåra att jämföra med senare. Internationellt sett finns heller ingen enhetlig definition av sexuella trakasserier, vilket bland annat resulterat i att rapporterad förekomst och omfattning uppvisar varierande resultat mellan olika länder (Timmerman & Bajema, 1999).

Undersökningar av sexuella trakasserier vid svenska universitet och högskolor fokuserar nästan uteslutande förekomst och omfattning genom enkätundersökningar (Borgblad, 1992; Eliasson, 1998; Hanno & Svanberg, 2000; Hensing & Larsson, 2000; Lahtinen, 1994; Larshamre & Nording, 1993; Ledje, 1994; Söderholm, 1993; Witkowska & Menckel, 2002). I de fall studierna innehåller kvalitativt material fungerar detta främst som illustrativa exempel till kvantitativa data (för undantag i övriga Norden, se Brantsæter & Widerberg, 1992; Varsa, 1997). De kunskaper om sexuella trakasserier vid universitet och högskolor som har genererats i Sverige kan sammanfattas med konstateranden om *att* sexuella trakasserier förekommer, *att* vissa former av trakasserier förekommer oftare än andra, *att* somliga grupper är mer utsatta än andra, samt *att* kvinnor är mer utsatta för sexuella trakasserier än män. Frågor om hur och varför trakasserier uppstår, hur de upplevs, hur de relaterar till kön, position och arbetsvillkor, samt vilka konsekvenser de för med sig för olika aktörer och arbetsmiljön, lämnas i princip obesvarade eller besvaras utifrån ett bristfälligt underlag i dessa studier.

Syften

Ett fokus på könskränkningar och könskränkande processer innebär att den fysiska handlingen och den faktiska situationen problematiseras och sätts i relation till tidsmässigt och rumsmässigt vidare konsekvenser, vilket inkluderar analyser av såväl ”offrets” berättelser om enskilda kränkningar som

beskrivningar av den mer övergripande arbets- och/eller studiemiljön. Den empiriska grunden för undersökningen, vilken presenteras närmare nedan, utgörs av nedtecknade berättelser av och intervjuer med tio kvinnor utsatta för könskränkningar, liksom en intervju med Uppsala universitets jämställdhetshandläggare, utifrån vilka en rad angelägna frågor belyses:

- Hur ser könskränkande processer ut?
- Vilka konsekvenser får de för arbets- och studiemiljö?
- Vad betyder de för den som blir utsatt?

Som en konsekvens av undersökningens upplägg avslutas texten med ett avsnitt i vilket en tentativ ”modell” för olika positioner inom det aktuella forskningsfältet utarbetas.

Teoretiska perspektiv

I undersökningen utgår vi från feministisk-sociologisk teoribildning inom området kön och våld, med betoning på ett processperspektiv. Vi anammar även ett diskursanalytiskt perspektiv som dels förser analyserna med ”verktyg”, dels medger att särskilda aspekter såsom produktionen av kunskap, narrativ och ideologiska dilemman kan fokuseras.

Feministisk sociologi – kön, våld och utsatthet

Förklaringar till kvinnomisshandel, mäns våld mot kvinnor, eller relationer mellan kön och våld finns representerade i en bred uppsättning teoretiska inriktningar. Forskning om kön och våld i Norden domineras i dagsläget av olika ”traditioner” som övergripande sträcker sig från realistiska, individualistiska och psykologiska perspektiv till konstruktivistiska och sociologiska motsvarande.¹⁷ I och med Kvinnovåldskommissionens arbete¹⁸ etablerades ett uttalat könsmaktperspektiv på fenomenet ifråga, vilket sedan dess kommit att präglade forskning och praktik i viss omfattning.

Föreliggande undersökning tar framför allt fasta på de perspektiv som utmejslats ur studier av kön, våld och sexuella trakasserier, vilka använt ett uttalat processperspektiv (Brantsæter & Widerberg, 1992; Varsa, 1997; Hester o.a., 1996; Wright Dziech & Hawkins, 1998), och anknyter även till ett perspektiv som betonar våldets kontinuum, att det inte går att skilja hot om

¹⁷ Se Lundgren o.a., 2001, s. 14-15.

¹⁸ SOU, 1995:60.

våld från faktiskt våld, liksom antagandet att våldet normaliseras genom sin repetitivitet och narrativa form. Det är inte fråga om att undersökningen söker utveckla de begrepp eller teoretiska ramar som stipuleras här, utan de har snarare fungerat som bakgrundskunskaper vid närmandet av materialet och fenomenet könskränkningar som sådant.

Begreppet *våld* förstås dock något annorlunda, vilket är ett direkt resultat av analysen av intervjumaterialet. Våldets normalitet inverteras genom de berättelser som analyseras, till att bli liktydigt med ett normalitetens våld. Det är det vardagliga, det faktiska och de erfarenheter som framträder i berättelserna om könskränkningar som analyseras, och i denna ”vardag” utgör inte våldet ett hot, ett tillägg, utan är oskiljaktigt från det att tala om sig själv och sina situationer. Våldet blir inte vardagligt, vardagen är alltid redan våld genom dessa berättelser. På ett liknande vis fungerar begreppet *utsatthet* i analysen, i den meningen att enskilda kvinnor både upplever sig vara utsatta vid enskilda tillfällen till följd av enskilda händelser och att utsattheten betecknar existensvillkoren för de kvinnor som berättar om sina akademiska liv i intervjuerna.

Sammantagna formerar de båda betydelseerna ett till stora delar oavsiktligt men oundvikligt tvång att som kvinna i akademien positionera sig i och genom utsattheten. Begreppen våld och utsatthet fungerar därutöver som kritiska markörer gentemot de studier vilka tar utsagor från utsatta kvinnor som tecken på enskildheter. I den här undersökningen genomförs istället en analys av en normalitet, förmedlad genom berättelser om erfarenheter av våld.

Ett diskursanalytiskt perspektiv

Diskursanalys är ett samlingsnamn för en uppsättning perspektiv som kan sägas ha det gemensamt att de intresserar sig för språk och språkanvändning som kulturskapande fenomen. En bred repertoar av olika inriktningar och företrädare i europeisk och nordamerikansk teoribildning kan urskiljas, med perspektiv som betonar till exempel genealogi, makt och disciplinering (Foucault, 1974, 1993; Parker, 1992), ideologi, makt och social reproduktion (Fairclough, 1989, 1992, 1995), konstruktioner av kön, klass och etnicitet liksom dessas politiska konsekvenser (Burman, 1990; Burman & Parker, 1993; Wetherell & Potter, 1992; Wilkinson & Kitzinger, 1995), med flera.¹⁹

Den diskursanalytiska inriktning som används här (Billig o. a., 1988; Edwards & Potter, 1992; Potter & Wetherell, 1987; Potter, 1996b) är socialpsykologiskt orienterad och har sina rötter i semiologi (Saussure), lingvistik

¹⁹ För en mer omfattande och detaljerad diskussion kring (diskursteoretiska och) diskursanalytiska perspektiv, se Bondestam, 1997; Potter, 1996a.

(Chomsky), talhandlingsteori (Austin), etnometodologi (Garfinkel) och konversationsanalys (Sacks, Schegloff & Jefferson). Den utgör en alltjämt expanderande forskningstradition vars genomslag i Sverige skett först mot slutet av 1990-talet. Det diskursanalytiska perspektivet utmärks av en uppsättning definitioner och antaganden när det gäller framför allt förståelsen av texter, social handling och verklighet. Dessa är kortfattat:

1. *Texter*. Vardagssamtal och intervjuer transkriberade till text, samt även annan skriven och talad text, bilder, gester, kroppsspråk och "visuella" texter.
2. *Innehåll i texter*. Hur mening produceras snarare än lingvistisk organisation.
3. *Handlingar, konstruktioner och variationer*. Att tala eller skriva utgör språkliga handlingar, innebär att sociala handlingar utförs, vilka konstruerar olika betydelser som kan variera till innehåll och funktion, samt med skilda konsekvenser.
4. *Den retoriska organisationen av språkliga handlingar*. Vilka argument som används, hur det sker, vad som utesluts därmed, och hur dessa aspekter samverkar med, eller motverkar, varandra är i fokus.
5. *Produktion och konsumtion av verklighet*. Hur, varför och med vilka konsekvenser sanningar, fakta, avfärdanden, kategoriseringar, beskrivningar, förklaringar etc. framställs i texter och skapar verklighet.²⁰

Under analysarbetet prioriteras en uppsättning frågor, vilka sammantagna syftar till att beskriva hur mening uppstår och vilka funktioner de har för aktörer, sociala relationer och kontext. Gemensamt för dem är att de undersöker mönster vilka antar formen av antingen *konsistens* eller *variation*, det vill säga *både* hur olika utsagor delar antaganden *och* hur dessa utsagor skiljer sig från varandra beroende på vilka antaganden de utgår från.²¹ Dessa frågor är i korthet följande:

- när/var uppträder (inte) argument?
- hur är argument uppbyggda?
- varför används (inte) argument, med vilka syften och konsekvenser?
- är utsagor beskrivningar, förklaringar, försvar eller utvärderingar?
- vilka kategoriseringar, partikulariseringar, polariseringar, generaliseringar konstrueras och vilka konsekvenser har de?
- hur bemöts påståenden, frågor, beskrivningar etc.?

²⁰ Efter Edwards & Potter, 1992, s. 28-29.

²¹ Potter & Wetherell, 1987, s. 168.

- hur används personliga pronomen, adjektiv, avbrutna satser och andra språkliga komponenter i utsagor?

De utgångspunkter som tecknas här rör främst det analytiska arbetet med att ordna materialet, skapa konsistens och variation i tolkningar, samt att systematiskt väga olika tolkningsalternativ mot och med varandra.²² Analysens tolkningsnivå präglas i sin tur av enskilda moment vilka utvecklas alltefter-som i presentationen, till exempel undersökningar av narrativ och deras form, struktur och funktioner liksom aspekter på informanternas retoriska verktyg och olika former av erkännanden och misskännanden.

Material

Som empiriskt underlag för den här studien föreligger två typer av material. Det ena består av berättelser om könskränkningar nedtecknade av sammanlagt tio kvinnor vid Uppsala universitet; professorer, lektorer, forskare, doktorander och studenter. Det andra utgörs av intervjuer med samma kvinnor. Därutöver används en intervju med Uppsala universitets jämställdhetshandläggare i huvudsak som bakgrundsmaterial.²³

De kvinnor som deltar i undersökningen kontaktades på olika sätt, genom annonsering i personal- och studenttidningar, förfrågningar via e-mail och liknande. Flertalet rekryterades dock genom ”snöbollsmetoden”, det vill säga via olika kontaktnät. Kriteriet för deltagande i undersökningen var att de skulle ha varit utsatta för någon form av könskränkning eller sexuella trakasserier. Såväl kvinnliga som manliga informanter till studien eftersöktes under tre månaders tid, men vi kom endast i kontakt med kvinnor. Ett antal kvinnor avböjde medverkan efter initial kontakt, medan ytterligare några av personliga eller tidsmässiga skäl inte kunde delta.

Tio informanter kan tyckas vara ett ringa antal, med tanke på den kunskap som finns om förekomsten av sexuella trakasserier i akademiska miljöer²⁴ och med hänsyn till den tid som användes för att rekrytera dem till undersökningen. De svårigheter som föreligger vid rekryteringen till en studie av den här typen är dock flera. Brist på förtroende för anonymitet och därtill

²² Jfr. Potter & Wetherell, 1987, s. 32ff.

²³ I analysen diskuteras också andra typer av material, till exempel betydelsen av en formell anmälan och hur den tar sig ut, och i de fall så sker presenteras kontexten för dessa material vid varje tillfälle i texten.

²⁴ I en omfångsundersökning om mäns våld mot kvinnor i Sverige (6926 inkomna svar, en svarsfrekvens om 70,1 procent) framkom till exempel att var tredje kvinna som studerar vid universitet och högskolor i Sverige har blivit sexuellt trakasserad det senaste året, och två tredjedelar av de kvinnor som studerar har erfarenheter av sexuella trakasserier (Lundgren o.a., 2001, s. 64).

hörande rädsla för repressalier från arbetsledare och kollegor är huvudförklaringar. Ett personligen mycket krävande arbete att börja reflektera kring en inträffad kränkning, alternativt att på nytt tvingas konfronteras med något som har inträffat, är även de viktiga förklaringar till det till synes ringa antalet kontaktade och deltagande kvinnor.

Det ena materialet, berättelserna, skiftar till form, omfattning och innehåll. Somliga är blott ett par rader, andra tre till fyra sidor långa. Instruktionen till informanterna var att med egna ord beskriva de händelser eller situationer som handlade om könskränkningar i studie- och arbetsmiljön. En tanke med berättelserna var att de sedan skulle ligga till grund för de påföljande intervjuerna.

Det andra materialet, intervjuerna, omfattade var för sig cirka två timmar och utformades delvis i linje med informanternas berättelser. Kvinnorna intervjuades vid Sociologiska institutionen, på deras arbetsplats eller i hemmiljö under perioden november 2002 till januari 2003. Syftet var främst att utveckla, konkretisera och kontextualisera berättelserna, vilket medförde att intervjuerna kom att få olika karaktär och ett skiftande innehåll. Dock ställdes frågor vilka var gemensamma för samtliga intervjuer, som till exempel:

- I vilken utsträckning förekommer könskränkningar vid din institution?
- Hur tar de sig uttryck?
- Vad beror de på?
- Hur kan dessa problem hanteras?
- Vad kan göras konkret för att motverka könskränkningar?
- Hur har dina erfarenheter påverkat din syn på dig själv och institutionen?
- Har du gjort någon form av anmälan?

Intervjun med jämställdhetshandläggaren syftade till att generera kunskaper om hennes funktion vid anmälningar om och förfrågningar kring sexuella trakasserier, om möjligheter att bedriva ett aktivt förebyggande arbete, om universitetets sätt att organisera och hantera sexuella trakasserier överlag, med mera.

Samtliga intervjuer har transkriberats. Vissa centrala partier i intervjuerna har dessutom transkriberats enligt en särskild mall²⁵ för att fånga den dynamik som uppstår i den språkliga interaktionen och för att göra det möjligt att ”upptäcka” hur till synes röriga och motsägelsefulla samtal är organiserade

²⁵ Förenklat efter Sacks o.a., 1974. Se vidare i Bondestam, 2003, bilaga 2.

utefter särskilda mönster.²⁶ I presentationen av analyserna föredras dock en förenklad transkribering, främst för läsbarhetens skull.

Etiska överväganden och förfaringssätt

En rad olika etiska frågor aktualiseras i och med föreliggande undersökning. De rör framför allt hanterandet av den information som produceras och utbyts, informanternas samtycke och konfidentialitet, samt de betydelser dessa överväganden får för hur presentationen av analyser görs och hur olika tolkningar presenteras.

Vid den första kontakten med deltagarna informerades vi om undersökningens innehåll och syfte, deras villkor för deltagande, samt hur vi skulle hantera materialet. Kontakter med informanterna har skett via telefon eller personliga möten i syfte att undvika internpost och e-post. I undantagsfall har även dessa informationskanaler utnyttjats på informanternas initiativ. Berättelserna har förmedlats från hand till hand eller per diskett och de senare har då förstörts efter utskrift. Berättelserna liksom de transkriberade intervjuerna har avidentifierats, genom strykande av person- och institutionsnamn,²⁷ och har förvarats inlåsta utan tillgång för någon annan än rapportförfattarna.

Under forskningsprocessen aktualiserades ett problem som rörde vårt handhavande av ”känslig” information om enskilda personer utan möjligheter att garantera dem konfidentialitet. Uppsala universitet och dess ledning i första hand hade i egenskap av uppdragsgivare rätt att förfoga fritt över undersökningens material, och vidare också att göra det tillgängligt, vilket om inte annat kunde ske som en direkt effekt av att allt material som delges universitetets förvaltning diarieförs och därmed lyder under offentlighetsprincipen. Möjligheten att ledningen skulle begära in berättelserna och intervjuaterialet var inte aktuell, men gick samtidigt inte att utesluta.

Situationen saknade en tillfredsställande lösning under processens inledningsfas,²⁸ men ledningen beslutade i ett senare skede att undersökningen

²⁶ Se vidare i Potter, 1996a, s. 137-138.

²⁷ Samtidigt innebär inte ett sådant förfarande i sig att informanternas konfidentialitet tillgodoses, eftersom deras berättelser och det de berättar i intervjuerna är av sådan karaktär att till och med en enstaka mening kan innehålla information som går att knyta till personen ifråga. Detta problem diskuteras vidare nedan.

²⁸ Bortsett från vår strategi att vid ett eventuellt överlåtande av arbetsmaterialet till uppdragsgivaren, det vill säga nedtecknade berättelser och intervjuutskrifter, frånta materialet samtliga ord vilka på något sätt kunde knytas till informanterna. I praktiken hade det inneburit att överlämna en bunt papper fyllda med ”och”, ”men”, ”kanske” och liknande, då varje sammanhängande segment av berättelserna innehåller detaljerade uppgifter vilka med mer eller mindre lätthet kan identifieras. Konsekvenserna av ett sådant förfaringssätt kan vara flera, men

skulle frikopplas, det vill säga att den skulle genomföras som en forskningsuppgift vid Sociologiska institutionen. Skälet till det var ett etiskt övervägande, då ledningen ansåg att den i egenskap av arbetsgivare skulle bryta mot lagen i annat fall. Genom att ledningen med all sannolikhet skulle få kännedom om sexuella trakasserier skulle den vara tvungen att utreda dessa händelser och i aktuella fall vidta åtgärder (enligt JämL, 22a §) och därmed skulle den utlovade konfidentialiteten inte kunna upprätthållas.

I presentationen av analyserna i det följande förekommer ett jämförelsevis begränsat antal citat från berättelser och intervjuer. Dessa har även modifierats i viss utsträckning, till följd av kraven på konfidentialitet som skärps av texternas särskilda innehåll. Det medför även att presentationen innehåller refererande text i olika former. Vidare har de referat som förekommer ibland konstruerats utifrån materialet, det vill säga byggts samman av olika berättelser och/eller intervjuer, varför det således inte alltid är en enskild informants berättelse som återges.

Samtliga informanter har accepterat villkoren för deltagande. Det betyder att deras uppgifter används i en forskningsprocess vars resultat publiceras i ett offentligt sammanhang. Varje informant har delgivits använda citat före publicering för godkännande, i syfte att ge dem möjlighet att påverka utformningen av dem. Ansvar för att bevara deltagarnas konfidentialitet faller dock i sista hand på forskaren. Jämställdhetshandläggaren har likaså givits tillfälle att utifrån använda citat från intervjun yttra sig om dessa aspekter.

Slutligen ges varje informant i undersökningen inte ett specifikt namn, utan varje citat eller uppsättning citat tilldelas en kod för att ytterligare stärka konfidentialiteten. Detta förfaringssätt kan i och för sig kritiseras för att det försvårar en läsning som vill jämföra enskilda personers olika utsagor, men det ska ställas mot risken att en uppsättning textutdrag från intervjuerna kan leda till att enskilda informanternas konfidentialitet påverkas.

skyddar åtminstone informanternas konfidentialitet. Här uppstod således en konflikt mellan forskningsetik och juridik, inte alldeles olik den situation forskare kan hamna i vilka vill garantera sina informanter anonymitet och betraktar ett material som sitt eget och sedan får en begäran om att delge offentlig handling av en utomstående.

Disposition

Inledningsvis beskrivs materialets beskaffenhet genom en mer konventionell diskussion kring hur olika kränkningar reflekteras i materialet. Detta sker främst för att ge läsaren möjligheter att bekanta sig med materialets form och innehåll. Centrala aspekter i de nedtecknade berättelserna och intervjuerna diskuteras i korthet, vilket lägger grunden för den fortsatta analysen.

Därefter undersöks omfattningen av könskränkningar, dock inte i termer av andelen utsatta eller någon annan form av kvantitativ representation utan i egenskap av diskursiv angelägenhet. Annorlunda uttryckt granskas relationen mellan narrativet om sexuella trakasserier och narrativet om könskränkningar, från avgränsade enskildheter för enstaka kvinnor till ständigt fortgående processer i vilka samtliga kvinnor tycks inbegripna på något sätt.

Vidare sätts fokus på särskilda aspekter av könskränkande processer som till exempel viljan att formalisera det akademiska livets betingelser, de i huvudsak vanmäktiga strategier könskränkningar ger upphov till, samt konsekvenser av att som kvinna i akademien leva med normalitetens våld.

Avslutningsvis granskas en särskild figur i berättelserna och intervjuerna som rör traderandet av kunskaper om en handfull onda män.

Analys

Ibland tror man ju att man är paranoid liksom.

Ip2

Ett vanligt argument är att hon är...man säger inte galen det har jag hört också men inte så ofta men man säger att hon är...på något vis antyder man att hon är otillräknelig och därför behöver man inte lyssna på vad hon säger eller också har hon samarbetsvärigheter eller också är hon inte kompetent...eller det är hennes man som har varit kompetent och inte hon...det är jättevanligt.

Jämhandl

Det empiriska fältet – en svepande blick

Intervjuerna med de kvinnor som ingår i undersökningen och deras nedskrivna berättelser tecknar en mångfacetterad bild av vad trakasserier, kränkningar, våld och utsatthet betyder och hur dessa erfarenheter hanteras. På samma gång som intervjuerna visar just variationer och olikheter, är det möjligt att se gemensamma beröringspunkter. För att uttrycka det mer tillspetsat går det att urskilja en grundberättelse som upprepas. Utifrån intervjupersonernas horisont handlar det om hur det är att möta och hantera en ständig närvaro av kränkningar, utsatthet, förlöjliganden och osynliggörande av dem som individer. Därtill kommer ett bemötande av deras erfarenheter som präglas av tystnad och misstroende från en ”omgivning” som inte vill kännas vid problemen.

När informanterna berättar om sina erfarenheter av att bli kränkta, trakasserade och utsatta på andra sätt är det på ett sätt möjligt att uppfatta det de berättar om som bestående av olika situationer, specifika händelser, handlingar och övergrepp. Det är möjligt att tala om enskilda händelser och situationer, men när deras berättelser betraktas och analyseras i sin helhet framstår inte det som beskrivs som enskildheter, som avgränsande historier. Vad de ger uttryck för och berättar om är invävt i en vidare kontext och har kopplingar till hur den akademiska vardagen upplevs, tolkas och hanteras. Även när informanterna talar om hur de uppfattar sina erfarenheter av akademien ger de uttryck för att det för dem inte är meningsfullt att tala om specifika situationer. Exempelvis säger en informant att ”det är liksom en massa händelser hela tiden”, en annan säger att hon inte kan ”komma på något enskilt tillfälle, liksom *då*, det kan jag inte riktigt komma ihåg men man vet

ju...alltså man har ju varit med om tillfällena då det är sån där jargong som [...] skulle kunna uppfattas som det”.

Andra informanter ger uttryck för en förståelse av att kränkningar och sexuella trakasserier löper längs en skala. Till exempel när en av de doktorander som ingår i materialet får frågan om vad det var som fick henne att vilja vara med i undersökningen. Då talar hon om vad hon kallar för ”gradskillnader”.

Ip3

Ip: Jag har mycket åsikter om det här...det händer grejer hela tiden hos oss. Kanske inte så stora grejer men det är ju mycket liksom...ja det är liksom art...gradskillnader kan man väl säga. Nej jag vet inte varför men...men då kände jag att jag...dels så tyckte jag väl att jag kanske inte har så mycket att berätta om. Det beror på lite vad ni vill veta. [...] Jag har ganska mycket...kanske kritiska uppfattningar när det gäller sexism på jobbet, samtal i lunchrummet och sådana saker...men jag har väl då...jag kan inte berätta liksom då tog prefekten mig på...liksom sådana där.

Här talar hon å ena sidan om att hon har ”mycket åsikter”, ”kritiska uppfattningar om sexism på jobbet” och att hon tycker att det ”händer grejer hela tiden” på hennes institution. När hon talar om ”gradskillnader” antyder det en förståelse av att det som sker tar sig olika uttryck och former. Men det pekar framför allt på en förståelse där betoningen ligger på *att* och inte *vad* eller *hur*. Olika former av kränkningar skiljer sig inte åt med tydliga och definitiva gränser, utan de utgör ett pågående förlopp, en process. Visserligen berättar hon också om kränkningar och trakasserier som bestående av fysiska och konkreta handlingar. Hon så att säga placerar sig själv, relaterar då endast till en specifik punkt, på en skala. Samtidigt anser hon sig sakna erfarenheter av tydliga eller fysiska kränkningar vilket gör henne tveksam till huruvida hon kvalificerar sig till att medverka i undersökningen. Hon ser ”grejer hela tiden”, men saknar paradoxalt nog egna erfarenheter.

När en annan informant talar om gradskillnader gör hon det i samband med att hon i intervjun berättar om en situation med en manlig kollega där hans kroppshydda och ”tonläge på rösten” gjorde situationen ”obehaglig och hotande”. Till en början, berättar hon, kunde hon inte ”sätta fingret” på vad det var som skapade detta. Det var först när en annan manlig kollega uttryckte att även han kunde uppfatta denna kollega som hotfull och aggressiv – ”smockan hängde i luften” – som det blev möjligt för henne att benämna sina upplevelser som just obehagliga och hotfulla. På frågan vad det var som gjorde det svårt för henne att omedelbart definiera situationen i linje med hennes egna upplevelser, anger hon som skäl att de samtidigt var kolleger.

Ip4

Ip: Jag upplevde det ju som hotfullt men...att sätta ord på det exakt vad det var...det beror väl på att man har en viss relation också till den här personen. Man...är...kolleger och man...har den typen av sammanhang och samarbete och olika situationer där man verkar tillsammans...det...och ibland kanske det inte är så tydligt...så det där var väldigt tydligt men det finns ju gradskillnader, du har ju hela skalan.

Den skala informanten förhåller sig till sträcker sig från tydliga till mindre tydliga kränkningar. Vad som skapar det ena eller det andra, huruvida något kan definieras som tydligt eller inte lika tydligt, tycks enligt hennes perspektiv vara avhängigt vilken slags relation man har till den andra parten. Att vara kollegor och samarbete är en omständighet som för informanten kan komplicera exaktheten i definitionen. På ett mer implicit plan kommer det även till uttryck att en central omständighet är hur omgivningen överlag definierar och tolkar liknande situationer. Det som för henne till en början var svårt att definiera, blev ”väldigt tydligt” först när den andra manlige kollegan uttryckte hur han uppfattade situationen med samma kollega. Här aktualiseras således samma tendens som ovan, att se och veta utan att kunna avgränsa, bestämma.

Sammantaget präglas intervjuerna av en grundberättelse som handlar om en ständig utsatthet, ett repetitivt upprättande av informanternas villkor, deras existenser, i akademien. Variationen är naturligtvis stor, både mellan och inom intervjuer, men detta framträder likväl som en övergripande berättelse i materialet. Intimt sammanflätat med denna berättelse framträder också svårigheter med att placera in erfarenheter i definitionen av sig själv och situationen, att benämna dem på olika sätt. Upplevelser av könskränkningar tycks så att säga alltid redan vara inordnade i ett nätverk av upplevelser, bedömningar, avvägningar, och liknande, med konsekvensen att de blir svårgripbara. Detsamma kan sägas gälla möjligheterna att hantera kränkningarna som sådana, vilket är en central aspekt i berättelserna och som också utvecklas närmare i senare delar av analyserna.

Olika berättandehorisonter

Det finns naturligtvis olika sätt att presentera skillnader och variationer i ett rikt intervjumaterial som detta, skillnader som bland annat har att göra med ämnesområde, erfarenheter, akademisk position, ålder, klass, etnicitet, religion, och så vidare. Varje uppdelning av materialet på detta vis kan främja förståelsen, men riskerar alltid att dölja viktiga skillnader inom varje kategori. En aspekt är dock genomgående, med direkta betydelser för materialets

struktur, och har att göra med den tid de intervjuade kvinnorna tillbringat i det akademiska fältet. Utan att driva uppdelningen alltför långt står det klart att det finns viktiga skillnader att beskriva som rör de ”äldres” och de ”yngres” sätt att berätta, eller rättare sagt vad de kan berätta i sig.

De ”äldre”

Kännetecknande för intervjuerna med professorer och de kvinnor som på andra sätt är etablerade i akademien är att deras berättande spänner över jämförelsevis lång tid.²⁹ Givetvis är detta på ett sätt helt följdriktigt, men vad som utmärker deras berättelser, till skillnad från övriga informanter (studenter, doktorander, nydisputerade), är att de präglas av tätare beskrivningar och fler reflekterande positioner. Berättandet sker genom förhållandevis generösa och detaljrika berättelser av olika händelser och situationer, och reflekterandet präglas av ett framträdande jämförande mellan då och nu beträffande hur de tolkar och uppfattar erfarenheter av kränkningar och utsatthet. De har förändrat sitt sätt att tolka och betrakta kränkningar som ligger längre bakåt i tiden, precis som de placerar in kränkningar som ligger nära i tid eller som är pågående vid tidpunkten för intervjuerna i ett nät av reflektioner.

I en av intervjuerna med en av de ”äldre” kvinnorna talar hon om detta i termer av att det för henne har skett ett uppvaknande.

Ip5

Ip: Jag kan väl säga att jag har väl vaknat eller något under årens lopp. Jag har nog haft den inställningen att det inte skulle vara någon skillnad på grund av kön...att man inte behandlas olika på grund av kön. Sedan har man sett mer och mer i olika positioner inom universitetet och kanske framför allt sedan jag hamnade på ledande poster. Och man ser mönster...börjar se mönster. Ja i olika sammanhang hur man kanske uppfattas eller...bemöts om man är kvinna eller om man är man. Och mycket av det där är ju svårt att ta på. Det handlar mera om känslor...reaktioner eller sådant där man får. Och det är inte...kanske inte är påtagliga händelser. En del är påtagliga också men anars är det mer...dom här lite subtila sakerna.

Att hon har ”vaknat upp” och ”sett mer och mer”, knyter hon till sina erfarenheter av att befinna sig i ledande befattningar. Utifrån detta har hon börjat se vissa ”mönster”. Informantens uppvaknande handlar om att hon har gått från uppfattningen att kön saknar betydelse till att det har betydelse för hur vardagen formas. Att förstå erfarenheter av kränkningar genom att se dem

²⁹ Med etablerade avses här kvinnor som blickar tillbaka på en ca 20-30-årig akademisk karriär, det vill säga en relativt omfattande yrkeslivserfarenhet.

som gradskillnader kommer även till uttryck i det här citatet. Det mönster hon menar att hon har börjat uppmärksamma sträcker sig från ”påtagliga händelser” till mer subtila former. Förändringen från att inte se till att se knyter hon till sina egna och andras maktpositioner. Det är rimligt att anta att med formell makt, formella befogenheter, följer samtidigt en större inblick i organisationen och vad som där utspelar sig. I kombination med egna erfarenheter reflekterade över längre tid skapar detta utrymme för att tolka såväl andras som egna erfarenheter i termer av kränkningar och utsatthet.

En annan informant, som även hon talar mot bakgrund av en längre tid i akademien, konstaterar att det var ”jobbigt psykiskt” att erinra sig och skriva ner sina erfarenheter. Hon berättar vidare i intervjun att det ”dröjde nog ganska länge” innan hon började tolka och tillskriva kön betydelse för sina erfarenheter, och framför allt att tolka dem som kränkande.

Ip6

Ip: Jag tror inte att jag uppfattade det så i början utan i början uppfattade jag det mer som att det var riktat mot mig som person.

I: Det var dig det var fel på?

Ip: Ja det var mig det var fel på...eller att det var jag som var annorlunda alltså även i förhållande till andra kvinnor. Jag hade inte så hemskt många att jämföra mig med heller.

När hon började tillskriva kön betydelse tycks det som att detta samtidigt innebar att hon kunde lösgöra sig från en föreställning om att hennes upplevelser hade att göra med henne som person. Hon berättar vidare att till en början var hennes institution mansdominerad, men successivt kom det fler kvinnor till institutionen, och en av dem fick stor betydelse för hennes uppvaknande.

Ip7

Ip: Jag tror också att det var hon som påpekade för mig att snacket vid kaffebordet ofta gick ut på...jag kände mig som någon slags pajas alltså...förstår du? Det som jag gjorde och sa skulle alltid sägas...vara lite roligt men också att man tacksamt tog emot det och skojade väldigt mycket på ett sätt som inte alltid var så kul. Då insåg jag att jag skulle nog inte sitta där och göra bort mig. [Berättar om en specifik situation från den tiden] Där var det mer att jag spelade dom i händerna genom att berätta sådana där historier. Det insåg jag ju då när hon...hon påpekade inte att jag gjorde det utan hon påpekade mer hur dom skämtade med mig om sådana här saker. Då insåg jag att jag ska sluta berätta sådana där roliga historier.

I: Gjorde du det då?

Ip: Ja.

I: Du gör inte det längre?

Ip: Nej det skulle aldrig falla mig in. Man ska inte göra sig själv till pajas...det kan man göra med sina kompisar som kan skratta med en.

Enligt informanten var hennes kollegas tolkningar inte en kritik av hennes ageranden, men konsekvensen blev att hon förändrade sitt sätt att förhålla sig till andra. Med det nya perspektivet började hon uppleva sig som en pajas, som en person som sitter och gör bort sig. Beträktat från ett annat håll ger citatet uttryck för betydelsen av en viss typ av kunskap eller vetskap som informanten i fråga fick lära sig, vetskapen om hur man förväntas bete sig och agera i specifika rum. Betydelsen av pajas är dubbel, såsom den förmedlas. På ett sätt uppstår pajasen i förhållande till hur omgivningen betraktar och uppfattar enskilda aktörer – ”jag spelade dem i händerna” – det vill säga betraktarens föreställningar definierar situationen. På ett annat sätt uttrycks en annan innebörd, där pajas, vem som är pajas, knyts till en enskild person. Här är pajas något som man kan göra sig till och någonting man kan känna sig som. Men i dag, i relation till ett återblickande perspektiv, skulle det ”aldrig falla” henne in att agera på ett pajasaktigt sätt.

De reflektioner och tolkningar som de etablerade kvinnorna ger uttryck för, på ett förhållandevis explicit sätt i jämförelse med övriga intervjupersoner, kan förstås som en över längre tid etablerad kunskap. Vad gör då denna kunskap med deras sätt att betrakta sin arbetssituation idag på universitetet? Vad betyder det att ha ”vaknat upp” och att börja se vissa mönster för hur vardagen formas? Det tycks som om att erfarenheter av att bli sexualiserad hör samman med tidsperioden då de var yngre, medan det de berättar om som händer dem nu i större utsträckning rör kränkningar där de antingen blir osynliggjorda, i till exempel betydelsen att manliga kolleger inte inbegriper dem i sociala arrangemang, eller tillrättavisade i sina sätt att agera.

En annan informant gör en liknande skillnad mellan de kränkningar som hon anser berör henne idag och de som inte berör henne längre. I följande utdrag diskuteras de förra.

Ip8

Ip: Det är tror jag mera...yttranden...ja yttranden och utfall...som är riktade mot mig...eller som jag uppfattar i alla fall som är riktade mot mig som person. Och som jag inte har märkt att man använder mot dom manliga kollegerna.

I: Vad kan det vara för situationer?

Ip: Ja det kan vara mindre sammanträden...det kan ju hänga ihop med...jag ska försöka förklara då. Ibland blir jag väldigt ivrig så att jag inte väntar på

min tur att prata...ja (skratt) det kan jag förstå är väldigt irriterande men samtidigt så gör ju även män det...dom avbryter ju hela tiden. Men det är alltså aldrig någon som säger någonting då.

I: Vad har du fått höra?

Ip: Ja...det är väl också sådant som jag försöker skaka av mig...men ungefär "tänk att du alltid ska avbryta" ungefär. Eller...det kan vara värre saker än så i och för sig...men dels det men också om jag säger någonting...som jag tycker ibland...[berättar om en specifik situation hon har fått kommentarer om] "Du har inte ett vetenskapligt förhållningssätt till det här". Det skulle dom heller aldrig säga till en man. [...] Det känns oerhört förnedrande.

Hon berättar vidare att vid ett annat tillfälle tog en manlig professor kontakt med henne inför ett möte där hon skulle driva ett ärende och talade om för henne hur hon skulle göra. Kollegan uttryckte det som, berättar hon, att han inte trodde att hon skulle klara av att genomföra uppgiften. Då var hon "fruktansvärt arg", "mer arg än kränkt och tillplattad". Enligt henne är det här "två olika saker". På frågan om på vilket sätt det är olika saker, säger hon:

Ip9

Ip: Jag tycker det nästan är värre när jag har känt mig kränkt och tillplattad...eftersom då blir man tyst...här blev jag mera arg och jag talade om för honom att jag tycker han är en stor skitstövel.

Numera säger informanten att hon "ligger för det mesta väldigt lågt, jag säger inte så hemskt mycket".

Ip10

I: Vad kommer det sig av...för att du inte har något att säga eller?

Ip: Det har väl mera att göra med...det är ett sätt att undvika att bli påhoppad. Det är ju det. Dessutom har jag insett att...det stämmer ju inte jämt men när det gäller vissa saker så bryr jag mig inte om att överhuvudtaget lägga mig i diskussionen.

I: Även fast du har åsikter?

Ip: Ja...även när jag har åsikter.

I: Hur känns det att göra så?

Ip: Ja...det känns väl i och för sig inte heller så himla bra...eftersom jag är medveten om att jag osynliggör mig va. Samtidigt så...samtidigt så...ja...jag vet inte...det är flera saker som jag har gjort [berättar hur hon kombinerar sitt arbete på institutionen med andra arbetsuppgifter utanför]. Det tycker jag på ett sätt har varit bra därför att...jag känner mig mindre beroende på ett sätt av

institutionen och tycker också att det känns lättare nu att vara med på möten och jag tycker också att jag mer i större utsträckning... uttrycker vad jag tycker än under en period. Men inte om allt.

I: Du väljer? Du värderar?

Ip: Ja ja...mm.

I: Du väljer dina strider brukar man säga?

Ip: Ja just det fast jag väljer inga strider längre tror jag.

I: Men du har gjort?

Ip: Ja o-ja. Om allt möjligt.

Från att ha givit uttryck för sina åsikter och uppfattningar har informanten kommit fram till vad hon omtalar som en slags insikt, en insikt som handlar om att se till att inte bli ”påhoppad”, kritiserad och tillrättavisad. Utöver att hon numera inte ”väljer [några] strider längre” hanterar hon sin arbetsituation genom att ha en lösare koppling till institutionen. På ett plan uppfattar hon detta som att hon ”osynliggör” sig själv, men det verkar som att hennes strategier för att undvika kränkningar är viktigare för henne än de konsekvenser kränkningarna får för hennes handlingsutrymme. Annorlunda uttryckt föredrar hon att upprätta ett begränsat handlingsutrymme framför att direkt konfronteras med kränkningar och påhopp.

Sammanfattningsvis präglas de ”äldres” berättelser av reflektioner kring olika situationer där de prövat en uppsättning strategier, medvetet bedömt kollegors och den övriga omgivningens reaktioner, samt skapat olika sätt att försöka hantera arbetslivets vardag. Det är en följd av att de har kommit att ompröva tidigare erfarenheter och att de samtidigt låtit dessa spegla den nuvarande situationen. De har etablerat en kunskap om sin utsatthet. Konsekvenserna för hur de upplever könskränkningar visar sig bland annat i det föregående intervjuutdraget, där det är uppenbart att informanten har varit med om liknande situationer tidigare och att hon nu har möjligheter att redan i förväg välja alternativa sätt att möta utsattheten.

De ”yngre”

Samtalen med de ”yngre” informanterna, och särskilt då doktoranderna, utmärks av den dubbelhet som diskuterades inledningsvis i avsnittet. Att de å ena sidan talar om mönster av kränkningar och utsatthet och att de å andra sidan ger uttryck för en viss tvekan kring vad dessa mönster ska och kan knytas till. De ”yngres” berättelser präglas således av begränsade reflektionsytter, och därmed får också deras utsatthet en delvis annan karaktär. På sätt och vis vilar också både de ”yngres” och de ”äldres” berättelser på en

kronologi, men med den skillnaden att de förra har ett väsentligen kortare tids spann att formulera sig utifrån. De ”äldre” ser på uppvaknandet i ett efterhandsperspektiv, medan det för de ”yngre” snarare är så att flera av dem antingen befinner sig mitt i ett uppvaknande, eller i ett ambivalent motstånd till ett uppvaknande.

En intervju börjar till exempel med att informanten talar om att hon inte har några erfarenheter av sexuella trakasserier. Allt eftersom kommer det dock fram att det finns vad hon benämner som en jargong som tar sig sexualiserade uttryck. På ett annat ställe i intervjun berättar hon sedan att hon själv liksom andra kvinnliga doktorander har varit sjukskrivna periodvis. Men vad som skapar detta verkar vara svårt för henne att precisera. I slutet av intervjun berättar hon så om vad hon kallar för ett ”gubbvælde”, och att det hon finner problematiskt ”sitter i väggarna”. I intervjuцитatet nedan utvecklar hon detta, och den fråga hon förhåller sig till är om hon tycker det känns konstigt att sitta och prata om institutionen i intervjun.

Ip11

Ip: Ja det känns konstigt på sätt och vis för jag...när jag tänker på dom människor som finns där så finns det ingen som jag tycker är...som jag inte ens skulle kunna tänka mig skulle kunna bli beskylld för sexuella trakasserier. För alla tycker jag är schysta och trevliga. Jag har aldrig själv känt att jag har blivit kränkt eller dåligt behandlad av någon på grund av att jag är tjej...eller inte ens då. Och jag vet inte om någon har blivit det. Det enda jag kan känna av att vara tjej på institutionen...det här som vi sa tidigare att jag kan känna att det sitter i väggarna...det här gubbvældet liksom. Det finns ingen enskild...ingen enskild professor.

I: Hur skulle du beskriva det här gubbvældet?

Ip: Det är mer en struktur eller ett system som finns kvar som alltid har funnits som man...som inte är så...bra för den enskilda individen. Jag tror inte att det är så bra för männen heller. Det finns mycket som jag tror att de manliga doktoranderna tycker är dåligt. Men det kanske blir svårare för en tjej...just det här diffusa som man kan uppleva...att bara ha män som lärare...att det bara finns manliga handledare. Det finns nu kvinnliga forskare som är ja...som disputerade för en sån där [antal år sedan] liksom...det finns ju några stycken. Det känns ju bra att det börjar komma några.

I: Det känns ändå som att du på något sätt tänker att ja...tänker så här att om det hade varit fler kvinnor...det är skönt säger du att det kommer fler kvinnliga forskare och att det blir lite för mycket män som är lärare. Det låter som att det är någonting som du saknar...då tänker jag att det där du kallar för gubbvælde...i och med att du säger det så måste det göra någonting med din upplevelse av din situation där.

Ip: Ja det kan vara...man kan känna det som...det är ingenting som de manliga professorerna skulle förstå...hur det känns eller hur det är...utan det skulle ju vara lättare då om det fanns kvinnor så skulle de säkert lättare förstå. Det här som jag kallar för gubbväldet...att det finns...och sen det här att det är lite slutet...ledningsgruppen har sina möten...okej...vi får protokollen och så där. Men jag vet inte hur mycket annan...det är så diffust...det är så svårt att säga...det är så svårt att...det är mer en känsla.

I: Det kanske är någonting som man måste ha med sig ett tag och fundera på.

Ip: Jag har funderat på det i och för sig.

I: Det har du gjort?

Ip: Ja ganska så mycket. Men det är ändå svårt...för just det där att man kan inte peka på något konkret ”det här”...”det här gör det svårare för oss”. För formella saker är de hyfsat noga med att det ska vara rättvist, så långt det går.

Till en början uttrycker hon att det inte finns någon, varken hon själv eller någon annan, som blivit trakasserad eller kränkt. Det finns inte heller någon som trakasserar eller kränker. Alla ”är schysta och trevliga”, säger hon. På samma gång är det ändå *någonting*, det som ”sitter i väggarna”, ”gubbväldet”, ”strukturer”, ”system”, vilket också fångas upp i intervjun och fördjupas. Att tala om ’gubbvälde’ indikerar att hon kopplar samman detta någonting med kön. Att institutionen består av en majoritet män ger hon också en viss betydelse som verkar handla om att kunna dela sina erfarenheter med andra.

Det hon söker efter kan sägas vara att överhuvudtaget kunna tolka sina erfarenheter av institutionsmiljön utifrån en annan reflektionspunkt, att kunna formulera alternativ till att det är något som sitter i väggarna. Hon söker efter ett nytt betraktelsesätt, befinner sig mitt i uppvaknandet. Vilka tolkningsalternativ som uppfattas som tillgängliga är avhängigt huruvida det är möjligt att få bekräftelse från omgivningen, en bekräftelse som för henne tycks handla om att kunna dela erfarenheter med andra, dela definitioner av utsatthet och våld.

Dessa försök att definiera det pågående, det samtida, präglas således av en tendens till frånvaro av reflektionspunkter, vilket står i bjärt kontrast till innehållet i de ”äldres” berättelser. Men det finns givetvis aspekter hos de ”äldres” och de ”yngres” berättelser som är likartade, för att inte säga helt gemensamma. Det gäller en rad olika specifika beteckningar vilka betraktade som ledtrådar till ett försök att skapa en fungerande, vardaglig miljö, framstår som helt avgörande.

Rävsaxar, paranoia och Kafka-stämning

När en av informanterna, en disputerad forskare med erfarenhet av att inneha en ledande befattning på sin institution, får frågan vad det är som gör att hon vill delta i en studie om könskränkningar, berättar hon att hon varit med om saker som har gjort att hon har förändrat sin syn på arbetsmiljön. Då hon talar om denna förändring gör hon det, i likhet med de mer etablerade kvinnorna, utifrån en reflekterande position men med delvis andra betydelser.

Ip12

Ip: Jag har sett en väldigt tydlig förändring från det jag var doktorand till det att jag disputerade och framför allt när jag fick en central position. Ja jag har iakttagit saker och ting när det gäller dom som är äldre och som har funnits där länge och vad dom har...hur deras tillvaro på institutionen har sett ut. Så har jag kunnat se att jag själv har hamnat i liknande rävsaxar och...utsatts för saker och ting som är väldigt svåra att sätta fingret på eller svåra att komma åt men...där jag ändå kan se att det här är...det är ett mönster och jag är en del av det mönstret.

Här återfinns dubbelheten igen, att å ena sidan urskilja att det finns vissa problem som kränkningar, utsatthet, motstånd och så vidare, å andra sidan att det är svårt att definiera dem, benämna dem, erkänna dem. Dubbelheten kommer till uttryck genom att hon på ett plan tycker sig ha sett en ”tydlig förändring”, där hon har kommit att definiera sig i relation till äldre kollegors erfarenheter, deras ”rävsaxar”. På samma gång uppfattar hon dessa som ”väldigt svåra att sätta fingret på”, om än hon ser dem som ett ”mönster”, vilket antyder att rävsaxarna ändå präglas av en viss upprepning som gör dem definierbara. På ett annat ställe i intervjun berättar hon att institutionsmiljön har ”försämrats drastiskt” de senare åren. På frågan om vad som har blivit sämre säger hon till en början ”oj, vad svårt”, och tillägger därefter att det handlar om ”utfrysning och trakasserier mot olika...vissa kvinnor har blivit mera...det har skett mera öppet på något sätt”.

Spänningen mellan att erfarenheter av kränkningar och utsatthet *kan* tolkas och *hur* de kan tolkas, eller huruvida problemen finns eller inte finns, är särskilt påtaglig när informanterna talar om sig själva i termer av att de är paranoida och när de beskriver sitt akademiska sammanhang som präglad av en Kafka-stämning. När en informant kom tillbaka efter en tids sjukskrivning, och kände sig belastad av en alltför stor mängd arbetsuppgifter, fick hon uppfattningen att ledningens agerande handlade om att ”bevisa” att hon inte ”dög för att jobba”. Hon säger samtidigt att ”jag menar jag har ju blivit mer eller mindre paranoid så att det är ju en subjektiv version då naturligtvis

men...jo...men när det gäller det där sammanhanget så är jag paranoid”. När hon får frågan vad hon menar med paranoid, säger hon.³⁰

Ip13

Ip: Jo men alltså (skratt)...man...jag vet att jag är överkänslig både när det gäller...ja...när det gäller vissa individer på institutionen så är jag väldigt överkänslig. Jag reagerar på minsta sak och tolkar det som att det är för att komma åt mig eller skada mig eller...fastän det kanske bara är inkompetens dumhet tanklöshet och så vidare. Alltså...det är väl det som är paranoia när man tror att det finns en avsiktlig plan eller någonting avsiktligt i allting när det i själva verket kanske mera är en massa olyckliga sammanträffanden.

När den som intervjuar börjar föra ett samtal och ställa frågor om vilken betydelse kön har för det informanten berättar om, uttrycker hon däremot att hon tror att "...situationen [definitivt] hade varit en annan om jag hade varit man", för att därefter lyfta fram flera saker som hon tror då skulle vara anorlunda vilka framför allt handlar om att vara delaktig och ha vad hon kallar för "normal kontakt" med sina manliga kolleger. Å ena sidan betecknar hon sig som "paranoid", vilket antyder att hon tillskriver sig de problem hon upplever. Hennes erfarenheter kopplas då inte samman med omgivningens bemötande, utan tolkningen att vara den paranoida väcks och sluter sig inom henne. Å andra sidan, när hon förhåller sig till betydelsen av kön, huruvida kön som tolkningsram är relevant för hennes upplevelser, skapas en rörelse, ett utrymme att ta steget från att individualisera problematiken till en förståelse där problemet inte ensidigt blir hennes.

De informanter som talar om sig själva som paranoida talar samtidigt om en Kafka-stämning som de menar råder i arbetsmiljön. Dessa beskrivningar eller tolkningar tycks följa varandra. För en av informanterna är det viktigt att se till att "prata med rätt människor" om sina upplevelser och erfarenheter av akademin. På ett annat ställe i intervjun, när hon får frågan om hur hon har kommit fram till att se olika omständigheter i institutionsmiljön som varande delar av ett mönster, säger hon.

Ip14

Ip: Mm...ibland har det ju hänt...man har ju börjat fundera på om jag är...har liksom paranoida tendenser så...att man är lite konspiratoriskt lagd liksom. Jag tror nog att jag är lite problemorienterad till min person liksom men ja...när det blir det ett mönster? Jag menar har man varit på ett ställe i många många år och börjar se saker och ting som upprepar sig och man börjar se teman på något sätt...generella teman också...man ser vad som händer

³⁰ Tolkningarna kring detta citat utvecklas på s. 53.

andra personer. Nu har jag ju hamnat i den här situationen att nu har jag ju varit där så länge att nu kommer det ju yngre doktorander till mig och är förtvivlade över samma saker som jag har varit förtvivlad över. Jag känner igen mig så väl alltså. Det är som faser liksom. Det är kanske inte alltid det handlar om just sexuella trakasserier fast det handlar ju om hierarkier och den underordnade positionen och...det är väl nästan oftast tjejer som mest lider av det kanske.

Till en början i citatet beskriver hon sig själv som paranoid, konspiratorisk och ”problemorienterad”. När hon säger det så är det utifrån en tanke om att hennes upplevelser och tolkningar av sina erfarenheter är sprungna ur hur hon är som person. På samma gång berättar hon att yngre kvinnliga doktorander tar kontakt med henne och berättar om liknande upplevelser och gör liknande tolkningar vilket för informanten verkar fungera bekräftande för hennes definition av situationen (”jag känner igen mig så väl”).

Sammantaget är det i utrymmet mellan individualisering, vilket sker när informanterna gör sig själva till paranoida, konspiratoriska, problemsökande, och härledandet av sina upplevelser av utsatthet till institutionsmiljön, som talet om en Kafka-stämning blir begripligt. Att tala om att vara paranoid och en Kafka-känsla indikerar en vanmaktighet, utsatthet och förvirring, det senare i betydelsen att det sker saker som man inte riktigt förstår eftersom det inte finns någonting som bekräftar ens verklighetsuppfattning. Det paranoida ”draget” kan också överföras till informanternas berättelser om sin vardag, där analysen kan visa hur även det till synes normala tenderar att vara behäftat med utsatthet och därigenom formera ett normalitetens våld. Det är också vad som följer härnäst.

Gemensamma enskildheter

Samtidigt som berättelsernas konsistens stundtals är överväldigande således, går det naturligtvis att peka på en betydande variationsrikedom i det material som undersöks här. I förstone är det just påtagligt hur olika situationer, händelser och upplevelser tycks vara enskildheter, tillfälligheter, onormala, sett i relation till föreställningar om en i övrigt väl fungerande akademisk gemenskap, arbets- och studiemiljö och vetenskaplig praktik i sig. Men skenet bedrar och det är alltid vanskligt att enbart fokusera det paranoida, det ”abnorma”, vilket i det här sammanhanget kan leda till att könskränkningar framstår som just tillfälligheter. Här nedan betonas därför, genom tre olika informanternas berättelser, de aspekter av könskränkningar som tvärtom framstår som så vanliga och normala att de knappt låter sig urskiljas ens genom en analys.

En informant berättar om något hon var med om som doktorand och som har påverkat hennes fortsatta akademiska liv starkt, inte minst då samma tendenser och subtila händelser utspelat sig gång på gång efter det. Det inträffade framstår som ett startskott för en tid fylld av könskränkningar, men i själva verket var det formerandet av en kunskap om kön och kränkningar som tog vid. Det vill säga, en kritisk tröskel passerades i och med händelsen som i princip fick alla tidigare relationer, situationer och upplevelser under hennes akademiska liv att framträda i ett helt nytt ljus, i termer av kön. Och det intressanta i sammanhanget är just att det inte är fråga om en enstaka tillfällighet, en abnorm företeelse i den övriga vardagen, utan blott en skärva av utsatthet som snarare tillhör vad som är att vänta, det normala.

Ip15

Ip: Ja alltså det tyckte jag att det började väl...nej jag förstod inte vad det handlade om därför att...jag vet fortfarande inte vad det handlar om därför att jag tycker att det är ett märkligt beteende överhuvudtaget men...alltså...ja det här...så att jag satt till...jag hade mitt rum så att...jag...satt i ett rum med glasdörrar och folk kom och gick utanför och så där. Då när jag satt och skrev på datorn så...kunde han stå där ute och stirra rakt in i mitt rum liksom.

I: Ja ja.

Ip: Och jag liksom vinkade och hej och så men...det var liksom inte...nej det var så konstigt.

I: Mm.

Ip: Ja jag kände väl att han sökte kontakt på något sätt och...jag ville inte bjuda in honom till att...så jag spelade dum...jag ville ju ha samma typ av kontakt med honom som med alla andra på jobbet.

I: Ja just det.

Ip: Så det var ju naturligtvis ingen...vettig strategi det där med att bara spela dum liksom men det är ju så man tänker...det är väl...så det blir när man inte heller riktigt...alltså alternativet skulle vara då att säga att "Nej men sluta vad håller du på med".

I: Mm...till exempel.

Ip: I det här fallet så gäller det då en person som jag från början tyckte var trevlig att skämta med och så där och som...jag tyckte var fullständigt...ja hur lätt som helst att ha en sådan avspänd kontakt med där det inte fanns något sådant i bakgrunden...och sedan så vände det plötsligt mot slutet av min tid som doktorand. Eller det var då jag plötsligt anade att det var något...eller kände att det här är...det här ligger plötsligt på ett annat plan för honom och...då blir det ju också att man tycker att man själv har gett...konstiga...

I: Signaler...

Ip: ...signaler eller att...att man inte har...att man agerat på ett sätt som...eller betett sig på ett sätt som den andra...med rätta kan missförstå fast man själv inte har tänkt det så.

I utdraget finns en hel del aspekter analysen kan ta fasta på, av vilka flertalet diskuteras i senare avsnitt. Det gäller till exempel vilka strategier som står till buds under det att en person genomgår en könskränkande process, relationen mellan kön och makt, positioneringar i det symboliska och fysiska rummet och betydelser av kön i det sammanhanget, frågor om vad som är att betrakta som flirt kontra kränkningar och hur det relaterar till det faktum att en betydande del av alla relationer inleds på arbetsplatser eller i arbetsplatsrelaterade miljöer, den utsatta personens ansvarstagande för den uppkomna situationen, och så vidare.

Vad som kan vara väsentligt att ge akt på i det här exemplet är de markörer som gör att det vardagliga övergår till en kränkande situation, eller rättare sagt hur det vardagliga alltid redan visar sig vara våldsamt i sig.³¹ En person "stirrar", gör det "rakt in" i rummet, och det sker kanske upprepade gånger eller innebär snarare en förväntad utsatthet, som när hon säger att han kunde "stå där ute". När hon försöker manövrera i den uppkomna situationen och "vinkade och hej" möts det med en frånvaro av reaktioner eller kommunikation. Ytterligare strategier, som att "spela dum" och ge "konstiga signaler", förmerar bara den gryende insikten tills det "plötsligt" står helt klart för henne, och den kritiska tröskeln äntras. Några upprepade tillfällen i hennes arbetslivssituation förändrar relationen till kollegor, synen på den egna forskningen, den fortsatta karriärens utveckling, den fysiska och psykiska hälsan, och en rad andra fenomen.

En annan informant tar upp en händelse som inträffade när hon var doktorand, en händelse som medförde att hon insåg hur begränsat handlingsutrymmet var för henne på institutionen. Återigen är det fråga om en till synes banal situation som i teorin borde gå att lösa med ett minimum av samtal och resurser, men som istället blottar en aspekt av arbetsmiljöns könskränkande tendenser. I det här exemplet kommer just den arbetsorganisatoriska betydelsen fram som en strukturerande princip för kvinnor i akademien.

³¹ Vad presentationen på sätt och vis syftar till, i de kommenterande avsnitten, är att repetera det sagda i en form och med en hastighet som inte omedelbart undviker att säga något annat än det uppenbara (Barthes, 1974, s. 127). Att bromsa, sakta ned, minimera möjligheten att det självklara får passera som självklart. Denna hastighetsförskjutning motiveras av en diskursanalytisk läsning, men också av kunskaper om hur narrativ utvecklar sig, vilket delvis underbygger presentationen i det följande.

Ip16

Ip: ja sedan skulle vi få nya datorer ju...då skulle jag få en ny dator och sedan så hade dom köpt in datorer och sedan så plötsligt...alla andra skulle få...utom jag som skulle få min handledares gamla...för att han behövde en ny...och då blev jag arg och då gick jag och fråga liksom vad menar ni...om den är för gammal för min handledare så är den väl gammal för mig eller är det liksom...vad menar ni...och så fick jag hans gamla och det var en sådan där som hängde sig och den...jättejobbigt...men det var faktiskt så...

I: Mm.

Ip: Ja...så då...jag vet inte om han var dataansvarig...det var en annan karl som jag till sist bad komma in och titta på min dator när den hade hängt sig för dom trodde inte på mig...det var lite så...liksom kafka-känsla fast inte riktigt...så det höll på så den där datorn var helt acceptabel i kanske ett halvår och så plötsligt så sa datoransvarige att den här är inte bra liksom...och jag tänkte ja just det...

I: Det är intressant när det materialiserar sig...när saker och ting inte fungerar praktiskt...när vi slåss om minsta lilla apparat blir det väldigt tydligt...när det kommer till sådana saker...

Ip: Och då tyckte jag väl att...då sa jag väl ifrån samtidigt men då lärde jag mig också att det är svårt att tala i egen sak...det var mina kollegor...där kände jag också att dom tyckte nog att jag var lite gnällig eller liksom...jag fick liksom inget stöd från doktorandhåll...det fanns ju folk som tyckte att det var för djävligt men...

I: Har man inte en dator som fungerar...det är ens främsta arbetsredskap...

Ip: Men det var ju då folk som hade fått datorer då i samma omgång...och så på något sätt så kände...jag vet inte...att dom kände sig kritiserade också på något sätt...

I: Ja du menar så...dom hade fått något som du inte hade fått så dom kände sig lite medskyldiga?

Ip: Ja för...och deras reaktion var kanske lite grann att jajaja så där va...det är väl inget fel på den där och vem är du liksom lite grann som tycker att du ska...och så.

Återigen ryms ett flertal olika intressanta aspekter i det som berättas, där det kanske mest slående är den nivå konkurrensen i den akademiska hierarkin utspelar sig på ibland – vem som har det största skrivbordet, den nyaste datorn, rummet med fönster mot parken, närmast till kopian, egen skrivare på rummet, flest funktioner på telefonen, störst postfack eller postfack med lås, och så vidare. Just omorganisationer diskuteras sällan i termer av kön, men de utgör inte sällan tillfällen då könskränkningar initieras.

I det föregående exemplet är det tydligt att en rad olika fenomen motverkar ett rimligt hanterande av problemet ifråga; den hierarkiska fördelningen

av utrustning ("min handledares gamla"), betydelse av informella kontakter, nätverk och relationer ("inget stöd från doktorandhåll"), isoleringen och frånvaron eller avsaknaden av tillgång till en fungerande samtalskultur i sig ("Kafka-känsla", "svårt att tala i egen sak"), samt det interna, symboliska bevakningssystemet upprättat mellan personer på samma nivå ("vem är du liksom").

Den tredje informanten i det här avsnittet är en person i arbetsledande befattning på "mellannivå", och hon har varit det en längre tid. Hennes arbetsituation utmärks av att hon har stort inflytande över den verksamhet hon företräder, samtidigt som hon upprepade gånger får stå tillbaka i beslutssituationer i egenskap av att vara kvinna. Hon jämför ofta med män i samma position och hur deras förslag, beslut och liknande tas emot av omgivningen, och märker då gång på gång hur deras agerande får ett väsensskilt bemötande. Deras auktoritet är oinskränkt, deras beslut ifrågasätts aldrig öppet och direkt, deras närmaste medarbetare utgör en grupp som sufflerar och stöder den riktning de förespråkar i olika situationer, och överlag är det få om ens någon som skulle komma på tanken att kommentera deras rätt att ta det utrymme de tar i olika sammanhang.

Ip17

Ip: Ja ibland så verkar inte män eller...befläckas av något dåligt rykte på samma sätt som en kvinna kan göra det. En man som missköter en uppgift och sedan kanske inte får fortsatt förtroende att ha den uppgiften...så...i alla fall om han är professor så kan han gå vidare med samma status och pondus och plats i organisationen ändå och vara respekterad i olika sammanhang. Men om en kvinna inte får fortsatt förtroende...en kvinnlig professor för att...hon kanske har misskött vissa saker eller inte gjort dom så bra...så är det ett...en befläckning som hänger kvar.

I: Jaja. Just det.

Ip: Den sitter fast, biter fast på ett annat sätt och den...

I: Är det något du själv har upplevt?

Ip: Nej, men jag tänker på den här kvinnliga professorn hos oss som...som det pratas illa om i många olika sammanhang på ett sätt som jag inte kan...tycker jag kan ställa upp på. Och där man väljer att framhäva det som kanske är brister då men inte hennes förtjänster medan man om män i motsvarande position framhäver förtjänsterna.

Det här exemplet kan i och för sig läsas som en relativt vanlig reflektion från en kvinna i akademien, en reflektion som ett flertal kan sägas göra och att dess betydelse just därför inte är att betrakta som särskilt relevanta i sammanhanget. Men det är att underkänna berättelsens form, och det är just vad

som står på spel här. Detta att omtala ett mönster, ett skeende, som betydelsefullt för den egna personen görs inte sällan i neutrum, i form av en tredje person ("man"), vilket antyder en särskild retorisk form – en diskursiv ansträngning. Den senare innebär att undvika frågan om kränkningar eller ett faktiskt erkännande av en situation, vanligen oavsiktligt, som ett sätt att hantera frågan eller situationen i sig.³²

Den direkta frågan om det berör henne själv och det påföljande förnekandet, bör kanske läsas som faktiskt, som att informanten vid intervjutillfället endast satt och tänkte på den kvinnliga professorn som nämns. Men samtidigt, det att tillgripa avpersonifiering, generalisering, avidentifiering, och liknande som ett distansskapande grepp i ett narrativ som berör sexuella trakasserier. Som ett sätt att placera det smärtsamma, ofullständigt bearbetade, outlösta, ilskan, vreden, på behörigt avstånd från sig själv. Hanterbart, rationellt, avdramatiserat. Vad som stöder det senare är kanske främst sättet hon beskriver saker och ting på – "befläckas, befläckning, hänger kvar, sitter fast, biter fast." Ord som knappast är skapade ur andras återberättade erfarenheter eller endast genom att personligen bli upprörd å andras vägnar. Utsagan tycks istället vara tydligt självreflexiv och markerar en aspekt av normalitetens våld.

Sammantagna ger citaten i det föregående uttryck för ett särskilt fenomen, som kan benämnas en ackumulativ reduktion; ackumulativ för att varje upplevelse av en situation eller händelse genererar betydelser som adderar till tidigare dylika, reduktion då varje upplevelse eller händelse av det här slaget inskränker det fysiska och symboliska utrymmet. För en av informanterna var de beskrivna händelserna emblematiska på så vis att de placerade hennes tidigare erfarenheter från den akademiska vardagen liksom hennes framtida möjligheter i ett nytt ljus. Från och med den dagen bär hon könsglasögon på gott och ont. För var och en av alla dessa till synes obetydliga enskildheter, vilka tagna var för sig kan uppfattas som i det närmaste ovidkommande, gäller således att de är indragna i en större process, att de delar en gemensam utsatthet, där kvinnornas berättelser utmejslar en förståelse för könskränkande processer.

Det formella

I intervjumaterialet är det särskilda ord som visar sig återkomma gång på gång, och dessa bildar till slut något självklart, något förväntat, något som endast fyller ut berättelserna, ger dem stöd. Men just dessa självklarheter bär inte sällan med sig nycklar till ett narrativ. De blir så att säga de nav kring

³² Se vidare i Bondestam, 2003, s. 140, not 387.

vilka berättelserna kretsar.³³ Ett sådant ord är ”formell” och de snarlika benämningar som uppstår omkring det – korrekt, offentlig, insyn, rättvisa, ordning, med mera. Formella anmälningar, det ska gå formellt till, formellt mer meriterad, formella bedömningar, formella makten, formell handledare, samtliga är ledord i flera intervjuer och passerar förbi utan att utgöra reflektionspunkter.

Vad som är mest intressant i sammanhanget är vilka förväntningar det formella svarar mot, eller snarare, vad det syftar till att motverka, att hantera, vad det spjärnar mot. Som en av informanterna formulerar det formellas betydelser: ”det är viktigt att vara formell i den osunda familjen”. Nedan analyseras mer ingående hur det formellas betydelser strukturerar narrativet om sexuella trakasserier. Det formella är en dominerande strategi i materialet och ges därför ett relativt stort utrymme i analysen. Det finns en rad mer konkreta strategier som beskrivs i berättelserna och intervjuerna, producerade av och konsumerade genom narrativet om sexuella trakasserier, vilka där- emot diskuteras i nästa avsnitt.

En informant beskriver hur hennes tid som doktorand präglades av ständiga konflikter med prefekten i olika beslutssituationer. Inte minst handlade dessa om hennes formella krav på en god arbetsmiljö och rimlig arbetsbelastning och liknande, vilket tycktes bryta mot uttalade överenskommelser att sköta saker och ting på ett informellt plan. I processen uppstod könskränkande situationer som kom att handla om det formella.

Ip18

Ip: Min prefekt då...han fick dåligt samvete därför att han inte hade...hanterat sitt chefskap på ett bra sätt. Därför att jag hade tagit upp gång på gång att jag hade för stressigt och att det var en orimlig situation och så...och han...brydde sig liksom inte om det. Och...sedan när...jag då begärde förändringar i min arbetsbelastning, med undervisningen och sådana saker så ville han...så bara stoppade han huvudet i sanden och det kändes som att han ville helst bara bli av med mig eftersom jag då...hade ju...tidsbegränsat förordnande så kunde han vänta ut det hela va.

I: Ja just det.

Ip: Fastän det...accepterade inte jag utan...vände mig till facket och sedan det...och det var det också som var väldigt tydligt att...jag fick också...han kommunicerade huvudsakligen via mail och när jag...till sist vände mig till facket då...lokalt för att få...hjälp med det här så att det skulle komma

³³ Kanske framför allt för att de inte konstitueras som objekt i den narrativa strukturen utan passerar som alltid redan konstituerade (Barthes, 1988, s. 130). Jfr. med Potter & Wetherell, 1987, s. 50-52, om hur ett objekt uppstår i ett narrativ genom sammanflätade processer av beskrivande, förklarande och utvärderande utsagor. Se även Bondestam, 2001, s. 32-33.

igång...för att det skulle bli någon slags klarhet i situationen hur jag skulle få en förändrad arbetssituation så då kom det också ett mail där han skrev att han ämnade bara kommunicera med min handledare sedan jag hade blandat in facket. Så att jag försökte...alltså jag förhöll mig väldigt korrekt...väldigt formellt och det har väl varit min policy i alla lägen att vara väldigt formell och korrekt på det viset.

I: Mm.

Ip: Och det har jag ju också upplevt att det har ju retat ganska många. I det här sammanhanget så...retade det honom också.

I: Varför retar det folk att man är formell och korrekt?

Ip: Ja...

I: Bryter det mot förväntningar på hur man ska lösa sådana här saker?

Ip: Ja jag tror det...det ska...skötas...lite så där kollegialt i korridorerna och det är den traditionen man har. Och...den...jag menar det vet ju dom flesta att det ju drabbar dom som är lägst i hierarkin eller dom som på något sätt har en svag formell position. Så det har jag varit väldigt medveten om hela tiden att förhålla mig väldigt formellt och se till att ha saker och ting skriftligt och så där.

I: Mm.

Ip: Och...ja jag tror det att...han hade tänkt sig att det hela skulle lösas...oss emellan så att han inte behövde...ha...bara...så att det inte behövde vara öppet helt enkelt. Därför att det är ju så...det är en statlig myndighet. Allting som görs ska egentligen...allting som skrivs är offentliga handlingar och så där va...eller kan bli offentliga handlingar i alla fall. Så att...ja jag gissar att det är för att det är bekvämt att lösa saker och ting som man vill och så kan man...man kan lova någon att det där ska jag ordna åt dig och sedan behöver man inte stå för det på något sätt när det inte finns några vittnen.

I det här textutdraget intar det formella en ambivalent position, eftersom det får dubbla, kontraproduktiva effekter trots den uttryckta viljan att anamma det formella som en strategi. Detta märks framför allt när informanten vänder sig till facket för att på så sätt kommunicera med prefekten, för att få "klarhet i situationen", vilket får honom att i sin tur vända sig bort från henne genom att markera den formella hierarkins betydelse för samtalets möjligheter ("bara kommunicera med min handledare"). Annorlunda uttryckt blir informantens formella strategi, som hon påstår sig använda "i alla lägen", negativ för hennes möjligheter att agera på institutionen samtidigt som det visar fram den negativitet som präglar de informella samtalens godtycklighet. Att det är "bekvämt" att lösa saker "som man vill" och "sedan behöver man inte stå för det".

Vidare går det att peka på hennes egen analys av den hierarkiska befattningsstrukturens betydelse för det formella, där hon utmålar situationen som

att de som befinner sig i botten av hierarkin är i störst behov av formella regler, det ”drabbar dom som är lägst”. Det formella visar sig således vara en strategi som motverkar sina egna syften. Här finns en viktig poäng som visar att det formella framför allt begränsar dem vilka är i störst behov av att utnyttja strategin. En moment-22-situation uppstår, vilken i informantens fall innebar en könskränkande process som än idag inte är avslutad.³⁴

En annan informant talar inte lika explicit om det formellas betydelser, vilket på sätt och vis gör det än mer intressant att analysera. Det som utmärker det formellas betydelse i narrativet om sexuella trakasserier är kanske inte när det omtalas direkt, benämns gång efter annan, utan när det näst intill obemärkt passerar förbi men ändå, eller just därför, laddar det uttryckta med betydelser. I följande exempel är det en student i ett samhällsvetenskapligt ämne som beskriver hur hon reagerade, eller rättare sagt inte reagerade, vid en fysisk kränkning. I citatet diskuteras en särskild händelse som hon har skrivit om i sin berättelse inför intervjun.

Ip19

I: Mm...sedan har du givit...ett exempel på något konkret också i din berättelse...alltså hur var det du skrev...en manlig student som har tagit dig på rumpan två gånger.

Ip: Mm.

I: Två tillfällen.

Ip: Mm.

I: Har du lust att berätta om det...vad som hände?

Ip: Ja...men jag har egentligen inte mer att säga om det liksom för att det var en grej som...ja första gången så tänkte jag...

I: Hur gick det till? Typ när du gick in i grupprummet från korridoren eller...?

Ip: Ja precis.

I: Var ni själva i korridoren eller var ni fler på gång?

Ip: Det var säkert fler där men jag tror inte att det var...det var när vi nyss hade kommit in i rummet.

I: Men sedan hände det en gång till alltså?

Ip: Det hände en gång till...men samma sak igen jag tänkte att nej jag tänker inte bry mig om det...jag tänkte han var...det har inte ändrat vår relation för

³⁴ Det manifest könsspecifika i det här exemplet har strukits i syfte att bevara informanternas konfidentialitet.

det liksom jag har ju...vi har ju bra kontakt och så och jag har helt enkelt struntat i det på något sätt.

I: Var det länge sedan det hände eller?

Ip: Ja det var förra terminen.

I: Jaha. Och han pluggar fortfarande här på institutionen?

Ip: Ja det gör han...ja...men det är ingenting som vi...

I: Blev du inte arg?

Ip: Nej...varför det liksom?

”Jag tänker inte bry mig om det”. En nyckel till en diskursiv ansträngning, där varje antydning om att det finns en problematik i den beskrivna situationen avfärdas. ”Jag har helt enkelt struntat i det på något sätt”. Frånvaron av en reaktion överhuvudtaget, som i det avslutande konstaterandet ”nej...varför det liksom”, blir till ett förnekande av att den uppkomna situationen kan förstås som något annat än normal, förväntad, oproblematiserad, korrekt. Den som intervjuar försöker frammana bilden av att en kränkning har skett, är så att säga den som tycker sig se och veta att en kränkning föreligger och har svårt att riktigt lyssna till vad informanten försöker ge uttryck för. Det är först i en senare passage hon får utrymme att beskriva sin syn på det inträffade mer ostört. Och det är då detta att strunta i, inte bry sig om, frånvaron av ilska, visar sig vara knutet till det formella.

Ip20

I: Om det skulle hända igen vad gör du då? Om det händer en gång till?

Ip: Mm...jag vet inte...jag har ingen aning...

I: Det är spännande att höra för att...ditt förhållningssätt är inte så vanligt. Alltså att inte reagera...att inte göra någonting åt det utan att välja då att strunta i det.

Ip: Men det beror på om man har tid att förspilla på det också liksom...har man...är man i en period där man har tentor eller man har mycket att göra och så där så bryr man sig inte om sådana här saker. Det är perifera saker. Man är här för att göra någonting och så gör man det och sedan så vill någon annan göra något annat så är det deras sak...Alltså det...att inte ge saker och ting en större proportion än vad dom kanske har...det är det tycker jag...

I: För jag tänkte att om man inte gör någonting åt det så är det ju som om att det tolereras...alltså man skapar en acceptans.

Ip: Eller tvärtom...tvärtom...en icke-tolerans...för jag tror att det är mer tvärtom som jag vill...skulle någon komma och säga någonting till mig lite mera...skoja men ja...så skulle jag gå till den här personen och prata...seriöst med den personen och på det sättet få mer respekt...istället för att

göra en stor affär av det han gjorde...så försöker jag helt enkelt få honom att förstå liksom den person man är och...och det...inte bara på institutionen men allmänt det är liksom...skulle jag gå på gatan och någon gör narr av mig så går den personen att ha ett samtal med om något helt annat...man skapar helt enkelt en dialog med den människan och...jag tror mer på sådana handlingar istället för att haka upp sig på vad någon har sagt eller gjort liksom.

I: Jag har hört så många som just...man ignorerar man låtsas att man inte förstår eller man undviker eller man struntar i det...det jag tänker är att om många håller på på det här viset så blir det ju som någonstans ändå att...du säger att man kanske skapar en icke-tolerans genom att inte bry sig om det...alltså genom att inte göra någonting stort av det så minimerar man det här på något vis. Kan du se att det kan vara precis tvärtom? Att man lämnar utrymme för den här typen av händelser och situationer istället?

Ip: Men jag...tycker att...om man bara ignorerar och inte alls gör någonting åt det...visst...men samtidigt så för att sådana här saker ska frodas så måste det uppmuntras ju också...så att om jag inte uppmuntrar den här personen att fortsätta...ta på en och så så gör han inte det.

Flera aspekter kan betonas här – hur hon tar ansvar för en misskänd kränkande handling utförd av en annan person ("så skulle jag gå till den här personen") eller hur föreställningen om passivitet i relation till en kränkning leder till att de upphör ("så gör han inte det").³⁵ Vad som är relevant för analysen är infogandet av respekten, det formellas betydelse för narrativet om sexuella trakasserier. Betydelsen av det formella märks särskilt tydligt i hur berättelsen egentligen förutsätter kränkningen, som till skillnad från föregående intervjuutdrag och förnekandet av kränkningar mer har karaktären av en ovidkommande men ändå förekommande händelse. Oavsett vilket har den betydelser för den egna personen och situationen, "om man har tid att liksom förspilla på det", som avvikande, oväntad men samtidigt känd.

"Det är perifera saker", säger hon, men när ordet respekt infogas är det i en särskild betydelse – "så skulle jag gå till den här personen och prata...seriöst med den personen och på det sättet få mer respekt". Om det bara fanns mer respekt, tycks hon ge uttryck för, en mer formellt överenskommen ordning, en mer seriös inställning till de akademiska studierna kanske, skulle dessa perifera händelser inte förekomma överhuvudtaget. Men det är inte den innehållsliga betydelsen som är viktig att påpeka, utan den betydelse respekten får för narrativet om sexuella trakasserier – kränkningens normalitet

³⁵ Att det i informantens fall inträffade två gånger talar väl för sig. Samtidigt är det en strategi som även kan få delvis andra effekter, bland annat genom att spegla det "avvikande" i en persons handlande och liknande. Återigen är det dock problematiskt att låta strategin betyda ett utpekande av det avvikande, då det undergräver möjligheterna att åtminstone analytiskt diskutera vad som skulle kunna förstås som normalitetens våld.

hamnar i öppen dager. Hon försöker upprätta en situation som fri från problem, från kränkningar, från kön.

Förespråkandet av det formella ger den ambivalenta situationen eller upplevelsen en lösning. Oavsett om det sker som ett sätt att manövrera strategiskt i en könskränkande process eller som ett sätt att undvika att erkänna att en process tagit vid, är det formella en ohelig bundsförvant för kvinnor i akademien, vad som närmast är att betrakta som en vanmaktens strategi, vilken nog kan sägas vara som mest behövlig för dem som befinner sig lägst i hierarkin av befattningar och därtill knutna symboler och just därför som mest förödande. Det aktuella temat återkommer mer konkret nedan där formella anmälningar diskuteras.

Strategier

I det här avsnittet diskuteras strategier som informanterna ger uttryck för och som brukas eller står till buds för den som utsätts för könskränkningar. Dessa är i tur och ordning: formella anmälningar, förnekanden, ansvarstaganden, kompensationer, konfrontationer, neutraliseringar, samt undvikanden. Rubrikerna är satta för att betona olika aspekter av strategierna, men i själva verket överlappar de varandra. Vad som är i fokus här är de olika sätt varpå en könskränkande process framtvings vanmäktiga strategier, vilka genom att vara en effekt av narrativet om sexuella trakasserier alltid redan misslyckas med att ge upprättelse, erkännande, utgöra hämnd, skänka förståelse, eller undvika narrativets och därmed könskränkningarnas förmerande.³⁶

Formella anmälningar

I en forskningsprocess finns bara den lingvistiska personen att tillgå, dess tecken för närvaro i texter av olika slag, medan det i en juridisk process antas föreligga en relation mellan en ”psykologisk” eller faktisk person och en lingvistisk person.³⁷ Upprättandet av en sådan relation underbyggs bland annat av viljan att förfara rättvist, opartiskt, och därmed med båda parternas bästa för ögonen.

Konventionellt sett finns det delade meningar om nyttan med en formell anmälan inom universitetet,³⁸ där somliga menar att det inte leder någon vart

³⁶ Avsnittet är inspirerat av Billigs o.a., 1988, analyser av ideologiska dilemman och knyter an till de moment-22-situationer som skildras i Caplan, 1993, kap. 4.

³⁷ Resonemanget följer här Barthes, 1988, s. 125ff.

³⁸ Det vill säga en skriftlig anmälan ställd till prefekt, jämställdhetshandläggare, facklig företrädare, rektor eller annan arbetsledare, med påföljande ansvar för arbetsgivaren att utreda omständigheterna enligt JämL, 22a §.

eller riskerar att utsätta den drabbade parten för ytterligare kränkningar och repressalier, medan andra förespråkar anmälan som den enda möjligheten att nå någon som helst upprättelse. I det här sammanhanget dryftas inte dessa för- och nackdelar, och ej heller olika externa alternativ till en formell anmälan inom universitetets ramar (d.v.s. till JämO eller Polisen). Istället är fokus riktat mot hur narrativet om sexuella trakasserier skapas vid gjord anmälan och dess funktioner. En anmälan om sexuella trakasserier och dess utredning och beslut kan i förkortad version se ut på följande vis i skrift.³⁹

UPPSALA UNIVERSITET

Rektor

BESLUT

2004-06-05

UFV 2004/XXX

Anmälan

En kvinnlig doktorand A vid institutionen för X har den 14 mars 2004 till institutionens prefekt anmält

1. att hon utsatts för sexuella trakasserier av en manlig doktorand B vid institutionen för X. Trakasserier skall ha ägt rum under tidsperioden 2001-01 till 2003-01 då dessa delade rum på institutionen för X. Trakasserierna bestod i att A upplevde att B krävde att hon skulle utföra sexuella tjänster. A säger sig ha mottagit telefonsamtal, direkta tilltal, antydningar och gester där B sammantaget använt ett tilltal som inte kan uppfattas som annat än krav om sexuella tjänster.

2. att B, efter det att A gjort klart för honom att hon finner hans förslag ovälkomna, gjort fysiska närmanden vid åtminstone två tillfällen som hon upplevt som kränkande.

Utredning

Prefekten har i samarbete med en universitetsjurist och jämställdhetshandläggaren utrett anmälan. Utredarna har mottagit skrivelser från båda parterna samt tagit del av muntliga beskrivningar av det inträffade. B förnekar vid såväl samtal som i skrift att han haft för avsikt att trakassera A. Han förstår inte anklagelserna och har inte någon som helst kännedom om de händelser och omständigheter A anger i sin anmälan.

³⁹ Detta är en avidentifierad och manipulerad version av ett beslut till en anmälan av sexuella trakasserier vid Uppsala universitet, vilken bildar underlag för analysen då den sammanfattar de mest centrala dragen i processer av den här typen. De partier av texten som analyseras i det följande är däremot autentiska.

Slutsatser

Beträffande anmälan under punkt 1 & 2 gör utredarna följande bedömning: I ärendet finns endast de två berörda parternas utsagor att stödja sig på. Ingendera versionen stöds på ett övertygande sätt av andra omständigheter eller vittnesmål. Utredarna bedömer, att A verkligen anser sig ha upplevt de omständigheter som omfattas av hennes anmälan. Även B gör ett trovärdigt intryck och framstår som mycket uppskakat över anklagelserna, som han inte kan förstå och anser vara mycket orättvisa. Mot bakgrund av B:s nekande och i avsaknad av andra omständigheter till stöd för A:s anmälan, kan det inte anses styrkt att några sexuella trakasserier förekommit. Anmälan föranleder därför ingen åtgärd.

Sammanfattande bedömning

Efter att ha tagit del av ingivet material och efter samråd med utredarna gör rektor följande bedömning: Det är inte styrkt att sexuella trakasserier förekommit. A:s anmälan föranleder därför inga ytterligare åtgärder och ärendet avslutas härmed.

Bo Sundqvist Vice-Chancellor	Postadress Postal address Box 256, 751 05 Uppsala Sweden	Besöksadress Universitetshuset Visiting address University Main Building	Telefon 018-471 33 10 Phone +46 18 471 33 10	Telefax 018-10 98 91 E-mail Bo.Sundqvist@uadm.uu.se
---------------------------------	---	---	---	--

Innehållet i beslutet är i linje med praxisen att det ska vara ställt utom allt rimligt tvivel för att utpeka någon som skyldig, vilket medför att samtliga tecken på odiskutabel autencitet uteblir – ”skall ha ägt rum”, ”verkligen anser sig ha”. Utredarna erkänner visserligen att det A ger uttryck för, de upplevelser hon beskriver, är trovärdiga i bemärkelsen att de verkligen har inträffat. Eller rättare sagt, de tillstyrker faktiskt att hon har upplevt det inträffade som kränkande, ett erkännande av att sexuella trakasserier har förekommit enligt definitionen i JämL:s 6 §, andra stycket. Rektors bedömning i det påföljande avsnittet, ”Det är inte styrkt att sexuella trakasserier förekommit”, blir därför motsägelsefullt, och innebär inte minst att den utsatta personen kränks på nytt genom att hon under utredningen ges ett erkännande för sina upplevelser vilka sedan förnekas henne i den avgörande beslutssituationen. Vidare används beteckningar som ”trovärdigt intryck” vilka syftar till att försvara den anklagade B. Det är beteckningar som inte på något sätt bör inverka på bedömningen av det inträffade enligt gällande lagstiftning.

Viktigt att framhålla i det här sammanhanget är hur en könskränkning upptas i narrativet om sexuella trakasserier. Det senare narrativet genomsyras av den byråkratiska legitimitetens alla kännetecken: Uppsala universitets logotyp, diarienummer, datum, sidfotens formaliteter, rektor som ett ämbete

och därmed inte en fysisk person,⁴⁰ hanterandet av den kränkande handlingen i termer av en ”anmälan”, den utpräglade utredningsjargongen (”utrett”, ”mottagit”, ”parterna”, etc.), frånvaron av tecken på känslouttryck, empati, och förståelse, samt hela den mekanism vilken upprättar ett ”ärende” med främsta funktion att kunna påbörjas och avslutas. Sammantaget innebär dessa byråkratins insignier ett inristande av en textuell nivå och dess företrädare vid bedömningar av könskränkningars existens eller ej. De innebär att ett rationellt förfarande iscensätts som genom sitt sätt att hantera tecknen på en könskränkning gör denna irrationell i så motto att det inte går att styrka det inträffade med de medel som står till buds. Det är som om att en utrednings främsta funktion är att ointetgöra möjligheten att förstå, och därmed erkänna, det en person utsatt för en könskränkning försöker förmedla. Överhuvudtaget visar exemplet fram det absurda med att utreda situationer, handlingar och upplevelser vilka får sin byråkratiska betydelse först när de utsatta personerna tvingas översätta dem till text för att de ska gälla som faktiska.⁴¹ Med andra ord, vad som sker genom en utredning är att två års lidande blir möjligt att sammanfatta på en A4-sida.

Förnekanden

Strategin att förneka sexuella trakasserier eller könskränkningar tillhör undantagen i det material som studeras här, framför allt då deltagandet i undersökningen följer av att informanterna ska ha upplevt en könskränkning av något slag. Men trots det finns denna strategi representerad, och då mer som en slentrianmässig reaktion på påståenden och frågor från den som intervjuar än som resonerande argument. Strategin utgör ofta en startpunkt för informanternas reflektioner kring olika situationer, och här ska förnekanden analyseras i detalj för att visa fram betydelse för förståelsen av könskränkande processer. Det gäller särskilt hur förnekandet är formulerat, till exempel som en erfaren lektor i ett naturvetenskapligt ämne gör, som har flera olika

⁴⁰ Märk väl att brevpapperets form, med angivandet av rektors namn och telefon/adresser, endast uttrycker en ”öppenhet” som kompensation för den byråkratiska slutenheten.

⁴¹ Det går att invända mot utgångspunkten här genom att påtala att den som gör en utredning av sexuella trakasserier faktiskt brukar möta såväl den person som gör anmälan som den person som utpekas som förövare, om inte annat för att muntligen inhämta information om det inträffade. Men det missar poängen i det föregående. Utgångspunkten är att subjekten endast är ”läsliga” som text, i betydelsen att de enbart kan ge uttryck för den inträffade kränkningen genom text. Det vill säga, det direkta mötet ”mellan fyra ögon” innebär en risk att underkänna att det inte finns någon relation mellan den faktiska personens upplevelse av en kränkning och den lingvistiska personens utsaga om denna. Teoretiskt uttryckt döljer den vedertagna realitetsprincipen själva frånvaron av en relation mellan tecknet och det vi kallar verkligheten.

uppdrag och därför kan jämföra olika arbetsgivares sätt att hantera hennes krav och arbetssituation.⁴²

I hennes fall gäller att hon framför allt upplevt könskränkningar i andra verksamheter än de knutna direkt till universitetsmiljön, och det förklarar hon med att hon saknar legitimitet i vetenskapssamhället, att hon inte är ”hotfull där...där jag sitter...jag har ju inga nyckelpositioner eller är i fakultetsnämnden eller så...”. Vidare beskriver hon sitt ämne som präglad av ”jättelåg status”, att hon själv tenderar att inte vara ”så framgångsrik” och att hennes kollegor ”tycker säkert att...alltså jag har ingen hög status...jag är väl en liten maskot...där på universitetet...jag har liksom maskotrollen”. Överlag präglas hennes beskrivningar av sin nuvarande situation vid universitetet som marginell, ovidkommande, som en tillåten bisyssla utan betydelser för varken ämnet, som i sig är underordnat, eller något annat. Och det är just i denna figur förnekandet visar sig, i det upprepade degraderandet av hennes egen betydelse, som ett förmedlat uttryck för närmare två decennier av uteslutanden, osynliggöranden, förlöjliganden, dubbelbestraffningar, och påförande av skuld och skam till följd av dessa, samtligt i linje med kända härskartekniker.⁴³

Informantens retoriska grepp att förminska sig själv, sina insatser och sin betydelse leder till möjligheten, eller rättare sagt strategin, att förneka den utsatthet hennes akademiska vardag struktureras av. Hon konkluderar att ”från universitetet så tycker...anser inte jag att jag är utsatt för kränkningar nu...därför att jag är inte hotfull för några där”, och kanske är det riktigt. Hon tvingas på sätt och vis, och tvingar därmed sig själv, att leva i ett misskännt konglomerat av könskränkningar där varje konstaterande av sin egen betydelselöshet endast markerar kränkningarnas betydelsefullhet.⁴⁴

Ansvarstaganden

Här är det fråga om att placera sig själv i centrum för det inträffade, dels som ett skuldbeläggande av det egna utseendet, handlandet, blickarna, etc., dels på en förklaringsnivå. Det kan också handla om att agera neutralt, att vara den som avdramatiserar det inträffade genom att verka oberörd. Det senare är framträdande när en informant, en doktorand i ett samhällsvetenskapligt

⁴² Här överges längre, sammanhållna citat och istället föredras instuckna citat och referat då det av konfidentialitetsskäl är i det närmaste omöjligt att presentera en sammanhängande analys av det som diskuteras.

⁴³ Ås, 1982.

⁴⁴ Denna läsning blir möjlig först då det sagda avbryts, då det sagdas kvalité inte förnekas men fråntas sin naturlighet, vilket kan sägas präglad den analytiska strategin i hela detta avsnitt (Barthes, 1974, s. 15f).

ämne, beskriver en särskild händelse. Inför det här utdraget har hon gång på gång poängterat att hon försöker konfrontera personer som utsätter henne för kränkande handlingar. Den som intervjuar henne lyfter då fram ett tidigare exempel och undrar varför hon inte valde konfrontation den gången.

Ip21

I: Men den här killen som tryckte sig mot dig...du känner liksom inte så här att du ska gå till honom direkt efter och säga varför gjorde du så för? Vad var det där bra för? Vad håller du på med? Konfrontera...eller skulle det spå på något eller vad...?

Ip: Ja...på något sätt genom att göra det så ger jag det mycket vikt...och jag vill inte ge det så mycket vikt. Jag vill inte att han ska tro att jag har märkt det.

I: Att du har brytt dig om det?

Ip: Ja att jag har brytt mig om det överhuvudtaget...

Beskrivningen påminner om en neutraliseringstendens liksom om en form av undvikande som diskuteras mer ingående nedan, men här går också en särskild strategi att skönja vilken knyter an till det att ta ansvar för andras kränkande handlingar som ett sätt att hantera en utsatthet. Att hon inte vill tillskriva det inträffade ”mycket vikt”, vilket hon menar att en konfrontation skulle innebära, föranleder den påföljande satsen: ”Jag vill inte att han ska tro att jag har märkt det”. Det vill säga, hon har upplevt det inträffade som kränkande och undviker dess betydelser genom att neutralisera innebörden, men agerar samtidigt på ett sådant sätt att den som utfört handlingen i sig befrias från ansvar. Inte nödvändigtvis i hennes egen definition av situationen, men för honom innebär hennes agerande ett erkännande, ett godtagande, ett accepterat sätt att använda hennes kropp. Det visar tydligt hur en strategi av det här slaget, vars manifesta syfte kan sägas vara att kontrollera en utsatt situation för att kunna hantera den, får en latent funktion genom att ansvaret för det inträffade förskjuts från förövaren till den utsatta personen. En dubbel utsatthet med andra ord som tydligt bekräftar strategins vanmäktiga karaktär.

Kompensationer

När informanten i det föregående tar ansvar för kränkningen som ett sätt att skapa sig ett uthärdligt sammanhang antyder hon också strategins ”naturliga” förlängning – att på något sätt göra rätt för sig, uppvärdera sig själv i ljuset av den inträffade könskränkningen, att kompensera för kränkningen som sådan men också för en ständigt aktualiserad utsatthet. Så här beskriver en lek-

tor i ett medicinvetenskapligt ämne hur hon hanterar de subtila kränkningar hon utsattes för under sin tid som doktorand.

Ip22

Ip: Det mesta man utsattes för var ju småsaker.

I: Det är ju intressant för din berättelse börjar ju med att du blir utsatt för saker som du inte fattar vad de är...vad som händer...och sedan så successivt så skapar du dig en kunskap om det här...

Ip: Mm.

I: Märker av mer och vet mer och mer...men hur står man ut då?

Ip: Ja du vet min goda vän då...XXX...hon säger ju det att...folk kan ju tro att man är paranoid (skratt) så säger hon.

I: Just det...men hur gör du...för att stå ut med allt det här?

Ip: Jo men då ska jag säga dig att...det finns ingenting som driver mig som revansch...så jag tänker så här...nu djävlar dom ska minsann få se...nu ska jag bli befordrad...för det finns ingenting som kommer reta dom mer...så tänker jag...och det var likadant när jag då var på det här första stället och...dom blev arga då när jag...jag blev hotfull när jag var så ung bara för att jag hade börjat forska...då tänkte jag att jag ska ta mig fan visa dom...avhandlingen ska bli klar... jag ska visa dom...så tänkte jag...

En reflektion kring det informanten beskriver är att könskränkningar kan fungera som en drivfjäder för forskningsprocesser – ”avhandlingen ska bli klar” – men det är en cynisk reflektion som misskänner narrativets huvudfigur i det här fallet. Inflikandet av det paranoida, med påföljande skratt, är en avdramatiserande (”kan ju tro att”), i det närmaste avledande (”min goda vän”, avståndsmarkör från det egna subjektet), retorik som antyder strategins negativa konnotationer. Återigen framträder en diskursiv ansträngning, och det i dubbel bemärkelse – å ena sidan det indirekta erkännandet av könskränkningarnas genomgripande betydelser för henne som är både smärtsamma och genanta,⁴⁵ å andra sidan erkännandet av strategins otillräcklighet, dess vanmäktiga funktion.⁴⁶

Att kompensera för utsattheten blir den narrativt sett godtagbara speglingen av den egna utsattheten, med tillhjälp av en avdramatiserande och avledande retorik, vilket den så upprepade figuren understryker alltför väl; ”det finns ingenting som”, ”nu djävlar”, ”reta dom mer”, ”arga”, ”hotfull”, ”ta

⁴⁵ Det följer av andra aspekter i intervjun som att en kvinna i hennes ålder bör vara större än dessa ”futtigheter”, samt att hon som har varit med om så mycket ska väl kunna hantera det.

⁴⁶ Den kronologiska fördröjningen, det vill säga, att kränkningen skapar revanschen men hanterar den inte, motverkar den inte, undviker den inte.

mig fan”, och ”jag ska visa dom”. Kompensationen syftar på sätt och vis till att (åter)upprätta en position, en meningsfullhet och betydelse, en rättmätighet, en existens, i en värld som utesluter, undergräver och skickar alla som utgör potentiella måltavlor för könskränkningar och de processer de för med sig i exil.

Konfrontationer

Effekterna av att konfrontera en könskränkande handling eller situation kan ofta vara negativa för den som varit utsatt, kanske framför allt som en konsekvens av att konfrontationen görs med föreställningen om att det går att resonera sig fram till vad som är ett rimligt sätt att bete sig på eller förfara med olika situationer. Det vill säga, konfrontationen misslyckas såtillvida att den som konfronterar blir kränkt eller riskerar ytterligare kränkningar, samtidigt som det i detta misslyckande ligger en viktig betydelse – att benämna det normala som våldsamt. Konfrontationer och de formaliteter som diskuterades tidigare har det gemensamt att de innebär att en normalitet påvisas vara kränkande. Närmare bestämt innebär båda strategierna att informellt överenskomna rutiner för det vardagliga problematiseras och utmanas.

En forskare med ett uttalat feministiskt perspektiv i sin forskning beskriver en situation där konfrontationen fick dubbelsidiga effekter. Hennes forskningsinriktning medförde att hennes kollegor vände sig mot henne och vid ett tillfälle tog hon upp just den aspekten i ett samtal.

Ip23

Ip: Folk blev väldigt misstänksamma mot mig och tyckte att jag var...jag gick ju inte särskilt hårt fram...jag är ju väldigt försiktig...alltså jag fick ju e-mail och sådant här från folk...alltså dom blev jättestörda bara för att jag ställde frågor och tyckte det var obehagligt...min observation är att det är en existentiell grej med ett genusperspektiv eller ett feministiskt perspektiv i forskning. Delvis är det kanske för att folk inte har kompetensen och känner sig hotade för att det är ett område dom inte kan...men det var jätteladdat...samtidigt så märkte jag ju dom var ju liksom rädda för mig också det var något nytt för mig...det hade jag inte fattat innan...så jag har gått runt och trott att jag har varit mer maktlös än vad jag har varit på något sätt. Det har tagit lite tid innan jag har fattat att dom kanske blir lite provocerade av mig också...jag har inte riktigt förstått det...att jag har känt mig väldigt underordnad och på sätt och vis är man väl det också.

Det som framträder tydligast är kanske inte de faktiska tecknen på att hennes konfrontation resulterade i olika konsekvenser, ”jag fick ju e-mail” och ”jättestörda”, utan snarare då hennes förhållningssätt till och reflektioner kring

situationen. För samtidigt som hon känner sig utsatt framställer hon det som att hon inte insett sin egen betydelse i sammanhanget, sitt eget inflytande ("rädda för mig", "dom kanske blir lite provocerade av mig"), att hennes situation inte enbart varit vanmäktig ("trott att jag har varit mer maktlös än vad jag har varit"). Det är först i den avslutande satsen som problemets vidd avtäcks, som de tidigare inflikade reflektionerna kring hennes relativa inflytande vid institutionen kristalliseras; "jag har känt mig väldigt underordnad och på sätt och vis är man väl det också".

Betydelseglidningen från att känna sig till att vara kan tyckas oväsentlig, eller betraktas som ett uttryck för ett slentrianmässigt språkbruk, men det misskänner vad som står på spel här. Varje föregående sats har använt en och samma figur – jag-har-trott-att-men-ändå-inte – men i den avslutande satsen, som även den inleds med jag-har-trott-att, följer alltså ett helt annat led – "och på sätt och vis är man väl det också". I reflektionerna kring konfrontationens strategi är det således en dubbelhet som utmärker sig. Å ena sidan att i en mening ha underskattat sitt relativa inflytande, å andra sidan att alltid redan veta att just detta inflytande är en chimär. Det är en dubbel berättelse om att existera, om att få ha ett existensberättigande, utan att behöva formulera det i termer av just existens. Det är reflektioner sprungna direkt ur normalitetens våld.

Neutraliseringar

Den uppsättning strategier som ryms under den här rubriken är flera. Det kan handla om att i ett efterhandsperspektiv omdefiniera en kränkning till något vardagligt, självklart, ovidkommande, en överdriven reaktion eller liknande, om att i den faktiska situationen omförhandla det som pågår, eller till exempel om att göra det inträffade känt vid den egna arbetsplatsen som ett sätt att avdramatisera betydelse av det inträffade för en själv, förövaren och/eller arbetsmiljön. I avsnittet där olika formaliteter diskuteras finns också några exempel på den här typen av strategi.

En av informanterna, en nyantagen doktorand inom humaniora, skriver om olika former av könskränkningar i sin berättelse. Men under intervjun, när samtalet söker nyansera dessa, fungerar hennes retorik avdramatiserande, som ett sätt att suddas ut aspekter som har med kön och våld att göra.

Ip24

I: Vad skulle du kalla det här som hände dig...den här killen som smekte dig över håret? Vad skulle du kalla den händelsen?

Ip: Ja jag vet inte vad jag skulle kalla det för...inte trakasserier men...det skulle jag inte säga...det...

I: Är det en kränkning på något vis?

Ip: Alltså för att det ska vara en kränkning så tycker jag man ska lida av det...nu har inte jag gjort det. Jag tycker liksom att...jag blev mer lite förvånad och...så men öh...och det har inte heller förstört min relation till honom heller.

I: Varför gjorde han det här tror du?

Ip: För att se om han skulle provocera mig.

I: Provocera dig?

Ip: Ja...visst...nej men alltså man kan ju provocera folk på olika sätt liksom och...det finns många sätt man kan provocera en person på.

Det intressanta är kanske att neutraliserandet av situationen kan förstås som att hon inte låter narrativet om sexuella trakasserier definiera det inträffade, och därmed så att säga undviker att bli kränkt, eller mer positivt uttryckt lyckas hantera det inträffade på ett sätt som inte utsätter henne för obehag. Men det är att underkänna berättelsens figur, som ju syftar till något helt annat. Neutraliseringen sker nämligen ändå genom en hänvisning till narrativet om sexuella trakasserier, till den passage i lagtexten där det står att ett uppträdande ska vara ovälkommet eller kränka en persons värdighet, ”Alltså för att det ska vara en kränkning...”. Samtidigt översätts kränkning till en provokation och blir till en provokation utan grund, egentligen en provokation vilken som helst. Neutraliseringen i det här fallet utmärks av de tre beståndsdelar som även beskrevs ovan. En omdefiniering av det inträffade, på sätt och vis en glidande omförhandling, och, vilket dock inte framgår av intervjuutdraget, ett offentliggörande mot bakgrund av de två föregående beståndsdelarna.

Undvikanden

Att undvika en kränkning kan ske på flera sätt, vilket några av de beskrivna strategierna i det föregående ger uttryck för – förnekandet är kanske det mest uppenbara, upprättelse och neutralisering som misskänner kränkningens betydelse är andra exempel. Men det finns även en särskild typ av undvikanden som iscensätts före en eventuell kränkning, det vill säga en strategi som anammas för att det föreligger en upplevd risk att bli kränkt. Dessa undvikanden bygger på en etablerad kunskap om när, var och hur könskränkningar kommer till uttryck och utgör ännu ett i raden av argument för att överge en begränsande förståelse av sexuella trakasserier som exceptionellt, grovt och

fysiskt till förmån för könskränkningar som ständigt närvarande, processuella, och som tecken på en våldsam studie- och arbetsmiljö.

Här är det ett citat från en intervju med en student som får illustrera strategin, och utdraget som följer kretsar kring det att ständigt vara utsatt för en sexistisk jargong.

Ip25

I: Mm...deltar du själv i den här jargongen? Är det något som alla är med på på något vis...det sättet att prata liksom?

Ip: Ja det är det men jag...deltar inte.

I: Nej...

Ip: Men det är alla med på.

I: Vad...för att jag känner igen det alltså...jargong har ju alla institutioner mer eller mindre...är det problematiskt? Hur pass stort problem är det att det finns?

Ip: Inte mer problem än vad man gör det till och jag bryr mig inte om det faktiskt.

I: Nej.

Ip: Jag struntar i det jag tänker inte...mitt agerande är helt enkelt att undvika dom...sammanhangen.

I: Fast då bryr du ju dig ändå så att säga.

Ip: Vad sa du?

I: Då bryr man sig ju ändå tänker jag...om man undviker...

Ip: Ja visst men alltså...nej det är ett sätt att... är det svårt att umgås med en viss jargong då så...väljer man att inte göra det...helt enkelt.

I utdraget når samtalet en punkt där den som intervjuar kopplar samman undvikandet med en kunskap om situationen, ”Då bryr man sig ju ändå tänker jag...om man undviker”, det vill säga pekar ut relationen mellan en potentiellt kränkande situation och hur den skapar en strategi. Informanten bekräftar initialt (”Ja visst”), men vänder sedan tvärt (”nej det är ett sätt att”). Hon vänder återigen för att fånga tematiken om än i mer avdramatiserande termer, ”umgås med” istället för till exempel ”utsättas för”, för att slutligen konstruera ett undvikande i termer av att man väljer ”att inte göra det”. Hennes utsaga får karaktären av ett oproblematiserat manövrerande i en arbetslivsrelaterad situation där hon kontrollerar valmöjligheterna, men att aktivt utesluta sig ur ett sammanhang är aldrig ”helt enkelt”.

I det här fallet är det ett uttryck för en potentiellt kränkande situation, alternativt ett förhållningssätt etablerat till följd av att en kränkning redan har ägt rum, som skapar utsagans karaktär. Med andra ord är det fråga om en redan befintlig kunskap, uttalad eller till och med ”omedveten”, om normalitetens våld som gör att hon anammar undvikandet som strategi. Liksom för övriga diskuterade strategier är det vanmaktigheten som präglar denna, eftersom varje undvikande av en situation begränsar det fysiska handlingsutrymmet, utgör ett utsatthetens pris, med alla konsekvenser det för med sig.

Vanmaktighet, utsatthet och existensberättigande

Strategier för att hantera sexuella trakasserier utmålas ofta som till för att just hantera något inträffat, en situation eller en upplevelse. Vanligtvis är det en uppräknning av befintliga dylika som gör sig gällande – att ignorera, förneka, konfrontera, diskutera det inträffade med kollegor, vänner, familjen, göra en formell anmälan, och så vidare – i syfte att föreslå organisationer, arbetsgivare och andra ansvariga parter att förse utsatta personer med stöd och nätverk, att utforma tydligare handlingsprogram, att informera, medvetandegöra, och i övrigt vidta åtgärder av motsvarande typ.⁴⁷

Analysen i det föregående har istället uttryckligen tagit fasta på vanmaktigheten, utsattheten och existensberättigandet och placerar dessa beteckningar i en vidare diskussion om hur narrativet om sexuella trakasserier alltid redan inskränker möjligheterna att förstå det könsrelaterade våldets omfattning i akademiska sammanhang i termer av en normalitet. I relationerna mellan vanmaktighet, utsatthet och existensberättigande, en triptyk i det till synes goda, ryms även en mer konstruktiv potential, kanske en frigörande sådan. För varje strategi som omsätts, praktiseras, utövas, uppbådas, innebär att narrativet om sexuella trakasserier kan problematiseras, visas fram i sin orimlighet och begränsning. Strategierna som sådana, urskiljbara för var och en som intresserar sig för akademisk jämställdhet eller kön och våld mer allmänt, har i själva verket ingen given plats, fyller inte en precis funktion för narrativet om sexuella trakasserier. De har exempelvis inte en självklart förmerande betydelse, som till exempel ett handlingsprogram mot sexuella trakasserier har, vilket i sitt förebyggande av fenomenet alltid redan skriver in dess existens.⁴⁸

Genom vanmaktigheten, utsattheten och existensberättigandet upprättas istället en ”medvetenhet”, en annan kunskap, som inte rör våldets normalitet utan normalitetens våld, dess genomgripande karaktär, en strukturerande

⁴⁷ Se t. ex. Husu, 2001, s. 250-252.

⁴⁸ Bondestam, 2001, s. 24.

princip för den akademiska vardagen, som en motvikt till varje tendens att i linje med narrativet om sexuella trakasserier reducera det aktuella fenomenet till en engångsföreteelse, något hanterbart, något verkligt endast i den faktiska upplevelsen av en handling. Vad triptyken visar fram är att könskränkningar inte främst utgör enskildheter, fakticiteter, påtagligheter, utan formerar processer vilka i varje situation, långt före varje situation, inför varje situation, inför varje framtida situation, är tvingande och våldsamma.

Att leva med våld

Rubriken ”Att leva med våld” för ofta, åtminstone i en kontext där kvinnors utsatthet omtalas, tankarna till personer som befinner sig i misshandelsrelationer och liknande. I det här sammanhanget skulle det därför vara väntat att ta upp de delar av berättelserna som just visar fram dessa avgränsade fenomen. Men detta att leva med våld är alls inte en angelägenhet endast för dem vilkas liv präglas av, konstitueras av, manifesta misshandelsrelationer.

Exemplen i det här avsnittet pekar på hur det att befinna sig i någon form av könskränkande process kan innebära två saker. Å ena sidan att växa, bli stark, eller åtminstone lära sig ”hantera” våldet, och å andra sidan att det kan bryta ner den egna personens sociala immunsystem, de diskursiva försvarsmekanismer vilka skyddar subjektet från att veta alltför mycket om det som pågår, och göra henne till ett vibrerande membran av utsatthet, vrede och uppgivenhet. Hon kan inte annat än se och känna normalitetens våld. En första informant illustrerar i det följande den förstnämnda styrkan, en annan informant det sistnämnda membranet.

En lektor i ett naturvetenskapligt ämne reflekterar i intervjun kring sitt sätt att hantera den utsatthet som följer av att dels ha feministiska kunskaper, dels ha kunskaper om sina könskränkande erfarenheter. Vad som är påtagligt i det här utdraget är två saker. Dels den ambivalens med vilken hon förmedlar sig själv i berättelsen, dels det sätt varpå den som intervjuar ”dras in” i hennes berättelse och blir mer eller mindre självreflekterande. I det här fallet diskuterar hon vad det innebär att ha en feministisk kunskap mer specifikt.

Ip26

Ip: Folk tror att dom vet vad man håller på med...tror att dom vet vad man tycker...för det är ett sådant där kafferums liksom...man sitter ner och ska fika och så...ja...det här hände ganska nyligen...alla tittar på klockan och jag frågar men vad är det...är det någonting nu som man borde gå på? Då var det någon liten metodkurs eller någonting för forskarutbildningen...så det behövde jag ju inte känna mig stressad över...men då sa han som höll i det hela...”ja men det är en feminist som ska komma och föreläsa”...öhm...han är

är ju rätt så...det var ju lite skämtsamt...han trodde väl...det var väl i all välmening faktiskt...han trodde att hon var min...men sådana där saker tillsammans...en gång liksom varannan vecka liksom då kan det kännas rätt okej liksom men när det är varje dag. Fast nu känns det som att nu har jag kommit liksom...nu skiter jag i det lite grann på ett annat sätt...jag tog mycket mer illa vid mig när jag...för ett år sedan eller två alltså...det känns som om att jag har lärt mig att ta det bättre också själv.

I: Jag kan tänka mig att det blir så också att om...ju längre man håller på i den här världen desto mer vet man om de här subtila sakerna...å andra sidan så...man kanske inte ska kalla det för tolerans eller acceptans...men man blir mer och mer liksom...ja det där kan jag hantera det där kan jag liksom överse med jag vet vad det är men jag orkar inte ta i det...

Ip: Mm.

I: Alltså att...man utarbetar också någon slags tolerans inför hela...en dubbelhet...och jag vet inte vad den leder till...ett sätt att överleva och fortsätta...kanske...

Ip: Som person så förlorar man ju liksom i energi om man går in för mycket i det om man inte går in väldigt konstruktivt då va...man kan liksom...för det där har jag också funderat på...det är precis mitt dilemma så känner jag det här...jag har...ibland funderar jag på om jag håller på att bli avtrubbad...men inte...alltså för jag kan ju se det är ju folk som får illa lite då och då...eller men...men sedan är det så svårt för vad ska man göra.

Här pendlar hon mellan att beskriva sin utsatthet som problematisk – ”sådana där saker tillsammans”, ”varje dag”, ”förlorar energi” – och som något som hon kan leva med, hantera – ”nu skiter jag i det lite grann”, ”har lärt mig att ta det bättre”, ”går in väldigt konstruktivt”, ”avtrubbad”. Det är som om att hon både vill ge uttryck för betydelser av sina erfarenheter av utsatthet och samtidigt framhålla att hon har kontroll över dem, att hon förmår existera i den akademiska världen trots utsattheten. I den här typen av retorik, vilken innebär ett erkännande av ett problem och ett erkännande av den egna personens förmåga att hantera dem, är det ändå något som saknas. Det är som om de båda aspekterna i alltför stor utsträckning balanserar ut och därför underkänner varandra.

Det blir inte minst tydligt om intervjuutdraget ses som en större helhet. För den som intervjuar ger på sätt och vis uttryck för att den kunskap hon beskriver även gäller henne/honom själv, att så att säga det om vilket informanten talar alltid redan är en gemensam angelägenhet, en misskänd kunskap vilken narrativet om sexuella trakasserier talar tyst om eller undviker att benämna, men som blommar ut när två erfarenheter förenas i sin utsatthet och styrka (”subtila sakerna” kontra ”att överleva”). När utsagorna läses som sammanflätade berättelser vilka fyller i snarare än motsäger varandra, visar

det fram att det alltid redan innebär en utsatt position att vara kvinna i akademien och att denna utsatthet aktualiseras och fyller situationer med betydelser och konsekvenser var gång den omtalas, och det oavsett om det är i termer av problematisk eller hanterbar. För ”vad ska man göra”?

En annan informant, en doktorand i ett humanistiskt ämne, tycks en gång för alla ha förlorat möjligheten att undanhålla sig från att se, veta, känna, och förstå att allt som pågår i den akademiska världen är behäftat med kön, impregnerat, skapat av och producerande av kön i dess olika våldsamma former. I fikarummet, på seminarierna, i sina relationer till handledare, prefekt, doktorandkollegor, i snart sagt varje situation som utspelar sig inom ramen för det akademiska livet är hennes utsatthet ett hinder, en hämsko, ett inristande av våldets betydelser. Varje liten incident, upplevelse, får henne att känna sig paranoid, får henne att rekapitulera tidigare våldserfarenheter, eller som hon själv uttrycker det: ”Så fort något sådant här har hänt så börjar det liksom bränna i huvudet och jag mår illa”.

Hon har, liksom så många andra kvinnliga doktorander vid Uppsala universitet, sjukskrivit sig och i hennes fall är det utan tvivel som en direkt följd av den könskränkande arbetsmiljö hon befinner sig i.⁴⁹ Just detta med paranoia är intressant, eftersom den antyder att informanten väljer att belasta sig själv med ansvar för, delaktighet i, sin egen situation, när det i själva verket också är en reaktion inför det våld som till sin generalitet, omfattning och betydelse måste avvisas, hanteras, mildras på något sätt för att bli möjligt att leva med, mitt i, genom. Det framgår inte minst genom följande utdrag.

Ip27

I: Vad menar du när du säger att du är paranoid egentligen?

Ip: Jo men alltså (skratt)...man...jag vet att jag är överkänslig både när det gäller...ja...när det gäller vissa individer på institutionen så är jag väldigt överkänslig. Jag reagerar på minsta sak och tolkar det som att det är för att komma åt mig eller skada mig eller...fastän det kanske bara är inkompetens dumhet tanklöshet och så vidare. Alltså...det är väl det som är paranoia när man tror att det finns en avsiktlig plan eller någonting avsiktligt i allting när det i själva verket kanske mera är en massa olyckliga sammanträffanden.

Överkänsligheten och paranoia, i kombination med de tre beteckningarna ”inkompetens dumhet tanklöshet”, avdramatiserar innebörden i hennes situation. Genom att hon individualiserar, ”vissa individer”, utsatthetens grunder

⁴⁹ Statistik från Uppsala universitet visar att ohälsa, uttryckt i antal sjukskrivningsdagar mellan 1997-2002, ökar generellt bland både doktorander och anställda lärare. En särskilt utsatt grupp är kvinnliga doktorander inom humaniora och samhällsvetenskap där ökningen är markant.

misskänner hon paranoians sensibilitet inför våldets omfattning. Likaså fungerar polariserandet mellan *det avsiktliga* ("en avsiktlig plan") och *det oavsiktliga* ("en massa olyckliga sammanträffanden") som ett sätt att misskänna det tredje alternativet, en könsvåldsstruktur utan avsikter men inte utan funktioner och därför laddad med fysiska och symboliska konsekvenser som materialiserar sig i termer av individualiserade osannolikheter ("komma åt mig", "skada mig"). Med andra ord beskriver hon, genom en negation av sin egen kunskap om situationen, normalitetens våld – hon manifesterar just det vibrerande membran av utsatthet som inte går att kännas vid, erkänna, agera utifrån, om hon ska överleva i den akademiska världen.

Sammantaget innebär det att leva med våld betydligt fler saker än de som diskuteras ovan, men exemplen är valda för att visa hur i en mening samma utsatthet producerar två berättelser som endast skiljer sig åt till uttrycket. De citerade intervjuutdragen är på sätt och vis utmaningar av narrativet om sexuella trakasserier, åtminstone då de tillåts framträda i en analytisk kontext som denna, eftersom de inte förmår avgränsa fenomenet utan snarare pekar ut kärnan i narrativet om könskränkningar – normalitetens våld.

En handfull onda män?

I intervjuerna förekommer en uppsättning gemensamma tecken som inte kan förnekas när det gäller deras repetitivitet och betydelse. Det gemensamma ligger däri att de utmålar problemet med sexuella trakasserier som en konsekvens av en persons, en mans, agerande. Vidare är det påtagligt hur den kunskap som förmedlas framstår som allmän, som en kunskap vilken samtliga verksamma vid en institution, undantaget studenter, men även i det svenska forskningsområdet i stort, har mer eller mindre kännedom om. Det som formerar kunskapen är dess historicitet, där varje ny generation doktorander får brottstycken berättade för sig om mannens förehavanden av de äldre, etablerade forskarna och lärarna, vilka i sin tur traderar kunskapen till nästa generation. Vad denna kunskapsproduktion innebär kan i och för sig diskuteras i olika avseenden, men vad som är relevant att fokusera i det här sammanhanget är kanske framför allt möjligheterna att intervensera i det beskrivna på så sätt att de kränkningar "en handfull onda" män utsätter kvinnor i akademien för motverkas.

Här får en av informanterna ge uttryck för den ambivalens problemet ger upphov till. I hennes fall är det en beskrivning ur en vid-sidan-av-position, det vill säga hon har själv inte utsatts direkt av den aktuella mannen, men har varit på institutionen under en lång tid och har etablerat nämnda kunskap.

Ip28

I: När fick du kännedom om det här problemet egentligen?

Ip: Ja, jag fick nog kännedom om det eller fick dom första indikationerna på det...alldeles i början när jag blev docent.

I: Mm.

Ip: Det är fem år sedan nu. Då var det en av hans kvinnliga doktorander här som slutade. Det var en annan professor som flyttade till Göteborg och då hoppade hon över och följde med honom istället...men hon talade ändå så mycket klarspråk så att hon sa det att jag kan inte vara kvar hos honom...han är inte klok alltså. Pratade i sådana termer va. Och hennes föräldrar hade sagt åt henne att hon måste därifrån. För att rädda sin egen hälsa. Men hon sa aldrig mer konkret vad det rörde sig om och jag förstod inte riktigt vad det handlade om. Men det var nog den första signalen. Jag själv upplevde den här mannen som en trevlig, ganska mjuk person. Hade aldrig sett den här typen av sidor hos honom och hade mycket svårt att förstå det, och mycket svårt att förstå det väldigt länge.

I: Mm.

Ip: Sedan dök det upp andra och det var framför allt doktorander som uttryckte saker om hurdan han var och hur det fungerade. Att dom var rädda och att...upplevde honom som hotfull ibland. Och jag hade fortfarande väldigt svårt att förstå.

Trots att hennes utsaga här är relativt ospecifik, eller egentligen just därför, går det att peka på tre viktiga aspekter. Det ena rör tid, ”fem år”, det vill säga att det handlar om en person som verkat under lång tid och alltså verkar i egenskap av handledare för doktorander vid institutionen ifråga. Det andra är retoriken, ”inte klok”, ”måste därifrån”, ”rädda sin egen hälsa” etc., det särskilda sätt hon beskriver den kvinnliga doktorandens situation, i samklang med andra doktoranders uttryck (”rädda”, ”hotfull”). Det tredje och sista är hennes eget förhållningssätt till det inträffade förmedlat genom en beskrivning av den våldsamme mannen som en ”trevlig, ganska mjuk person”, ”den här typen av sidor”, det vill säga att en bedömning av en person i det här fallet sätter det egna intrycket i första hand och andras berättelser om personen i andra hand.

Sammantagna utgör dessa tre aspekter indikationer på en trögrörlighet när det gäller kunskapsformationen kring enskilda onda mäns historia, ”väldigt länge” och ”fortfarande väldigt svårt”, men också antydningar om en primär ansvarsfrihet inför situationen och personen ifråga, och kanske framför allt inför potentiella, framtida offer för dennes våldsutövande. Det senare är särskilt intressant då det informanten beskriver tycks vara ett pågående våldsutövande. Det är alltså inte fråga om enskildheter, förmildrande om-

ständigheter, eller andra aspekter som på något sätt kan avdramatisera innebörden i det berättade. Vad detta visar är kanske framför allt att den kunskap som traderas om enskilda onda män inte förpliktigar till något, och därmed egentligen inte betraktas som uppseendeväckande. Med andra ord går det att skönja en acceptans och en därtill knuten ansvarsfrihet inför den etablerade kunskapen om en mans potentiella och faktiska våldsutövande. En beredvilighet att låta våldet pågå, att offra ytterligare en kvinna.⁵⁰

Men hur kan någon intervensera, påverka, utpeka, agera för att bryta ett till intet förpliktigande traderande av kunskapen om en handfull onda män? Går det att peka på en person som skyldig utan att kränka, överdriva, utsätta sig själv för fara, förändra, att göra det på ett sätt som är konstruktivt i någon mening? En annan informant diskuterar det, tillsammans med den som intervjuar, på följande vis apropå ett samtal hon förde med en kvinnlig doktorand om hennes handledare.

Ip29

Ip: När man ser henne då så känner man jaha...ska man...man kan ju inte gå fram och liksom nämen vet du vad han gjorde förra...alltså det är svårt att säga det där...så även om man inte säger det på det viset så känns det som att man går liksom och sprider skvaller på ett sätt som inte är riktigt professionellt.

I: Fast det där är intressant...är det skvaller verkligen att tala om för någon att den personens handledare har problem att liksom...

Ip: Varudeklaration kan man ju säga...

I: Ja är det verkligen skvaller?

Ip: Fast man stämplar ju en människa också...han måste ju få chansen att ändra sig också.

I: Mm.

Ip: Kanske...han kanske fick sig en ordentlig tankeställare [efter en offentliggjord kränkning] och...nu har han överhuvudtaget ingen maktposition...ja han är handledare fortfarande men han har inte den institutionella...

I: Nej just det...

Ip: Fast vad jag gjorde då istället var att jag sa till henne...jag pratade med en som var lite äldre och mer erfaren...och hon föreslog att du kan ju bara säga att ja liksom välkommen hit och så där och jag har varit här ganska länge liksom är det någonting du vill prata om så...

I: Just det...

⁵⁰ Det bör dock infogas här att informanten har vidtagit åtgärder om än med ringa effekt för personen ifråga.

Ip: Så då kan hon ju...ta upp någonting om hon vill...men jag trycker inte på henne mina...definitioner så att säga av...

Det att agera utifrån sin kunskap om en mans våldsamma historia avfärdas här, åtminstone delvis, genom tillgripandet av ett par retoriska figurer – ”skvaller”, ”varudeklaration”, ”stämplar”, ”mina definitioner”. Det primära är att se till honom, till hans rätt att gå fri från anklagelser, till hans möjligheter, hans friheter, för ”han måste ju få chansen att ändra sig också”. Den omtalade kvinnliga doktoranden får inte samma chans, samma frihet. För dessa retoriska figurer lägger grunden för en efterhandsstrategi, vilken tydliggörs i de avslutande satserna. Det alternativ som föreslås här, genom att inflika ”välkommen hit”, ”är det någonting du vill prata om så”, motverkar inte, förebygger inte, utan kan endast ha till funktion att samla upp en redan gjord erfarenhet (”kan hon ju”), en redan inträffad kränkning, möjligtvis minska dess omfång i de fall det riskerar att utveckla sig till en könskränkande process.

Med andra ord kan utdraget läsas som ett tillåtande förhållningssätt, en delegerad möjlighet till intervention *efter* det att något eventuellt sker, eller vad som mer kritiskt uttryckt snarare bör benämnas som en våldsam handling i sig. Men om nu det att erbjuda stöd i efterhand inte kan anses vara tillräckligt, vad återstår då att göra? Intervjun fortsätter sedan så här.

Ip30

I: Anledningen till att jag frågar...eller reagerar är att jag har hört det så många gånger...inte bara i den här intervjuomgången utan i många andra sammanhang att...det finns en kollektiv kunskap om vissa personers sätt att hantera just kvinnliga doktorander till exempel...

Ip: Mm.

I: Och att den här kunskapen når inte fram till de personer som borde få den...förrän något sker...när det händer något...man slutar forskarutbildningen...men det är kanske som du säger man kan ju inte stämpla folk och de måste ju få chansen att ändra sig...men problemet med att något är för privat för att säga eller för svårt att lägga fram det utan att det blir en stämpling...ändå måste kunskapen fram för den påverkar ju hela situationen...ändå...

Ip: Fast jag kan ju tänka då att det kanske behövs andra...alltså att man måste jobba på ett annat plan i en organisation då...

I: Mm...hur tänker du då...

Ip: Jag vet inte...men det är precis som...alltså det här att man skulle på något sätt ge någon slags varudeklaration och informera folk om vad som...gäller även om man försöker göra det på ett någorlunda neutralt sätt el-

ler nyanserat...så kan jag inte riktigt se hur det skulle kunna fungera egentligen. Dessutom känns det som en nödlösning liksom i en väldigt risig organisation.

Efter det att den som intervjuar upprepat informantens positionering, och dessutom påpekat det analysen i det föregående lyfter fram i termer av en efterhandsstrategi ("förrän något sker"), ges hon ett nytt tillfälle att reflektera kring dess betydelser. Problemet med den onda mannen, hans våldspotential, förskjuts då till "ett annat plan i en organisation", och mynnar ut i ett konstaterande om det svåra, på gränsen till omöjliga, med direkt intervention ("inte riktigt se"). De onda människans betydelser abstraheras bort, reduceras till "en väldigt risig situation", i vilken varje handling som syftar till att konfrontera riskerar att betecknas som bristfällig, som en "nödlösning".

Utmärkande för den handfull onda män som är verksamma vid Uppsala universitet är deras oinskränkta frihet att fortsätta som de alltid gjort – med verbala, fysiska, symboliska kränkningar av kvinnliga doktorander och studenter – under det att övriga kollegor, prefekter, och universitetets ledning blott förmår tradera deras våldsamma handlingar för nyantagna kättare vilka förr eller senare utsätts för det omtalade och därmed ser till att historierna förs vidare. I denna reproduktionstes ligger naturligtvis det orimliga i att ingenting förändras, att någonting aldrig övergår i ett annat, men frågan är om det finns något som tyder på ett brott i repetitionen.

Diskussion

Hur kan det få lov att vara så här år ut och år in och det händer ingenting?

Ip31

Det är lite grann som skoskav på något sätt.

Ip32

Berättelser om sanningen...

När tio kvinnor ombeds skriva ned sina erfarenheter av könskränkningar är det påtagligt hur de undviker att göra just det. Eller rättare sagt, de skriver om särskilda händelser som utspelat sig, men framför allt omkring, mellan, upplevelser och händelser. Med andra ord visar de fram att dessa erfarenheter inte bara gäller enskilda könskränkningar och inte heller en uppsättning könskränkningar. Istället formerar deras texter spår efter, eller ledtrådar till, berättelser om pågående processer som omfattar hela deras arbetslivsorienterade verksamhet eller studiemiljö – relationer till chefer, kollegor, handledare och studenter, egen forskning, undervisning och administration, rörelsebegränsningar i tid och rum, och det subtila våldsutövandets svårgripbarhet.

Ett annat gemensamt drag i dessa texter är att beskrivningarna inte rör upplevelser vilka omedelbart betecknats som sexuella trakasserier eller könskränkningar. Upplevelserna har först i ett efterhandsperspektiv, ofta i anslutning till en rad andra erfarenheter av samma fenomen, konstaterats vara kränkande. På liknande vis kopplas en del av de beskrivna upplevelserna inte direkt till kön, utan till exempelvis ålder, befattning, situationsspecifika egenskaper, eller liknande. Slutligen märks också en osäkerhet och försiktighet när det gäller att slå fast vilka upplevelser eller händelser som faktiskt har varit könskränkningar, till skillnad från mobbning, trakasserier i allmänhet, diskriminering och liknande. Istället är det som om det först vid en överblick över den egna, akademiska livshistorien, när de faktiskt skriver berättelsen, genom själva akten att formulera sitt eget liv, blir tydligt att varje enskildhet inte var tillräcklig för att betecknas, men att dessa enskildheter tillsammans, och därmed också var för sig, då framstår som könskränkande i någon mening. Det är i det här sammanhanget tydligt att en skillnad finns mellan de ”äldre” informanterna och de ”yngre”, där de senare saknar de föras reflexiva möjligheter och därför i en mening är mer påtagligt utsatta för normalitetens våld.

Att presentera en sanning om fenomenet könskränkningar, i betydelsen ”ovälkommet uppträdande grundat på kön”, låter sig inte göras med det material som står till förfogande i den här undersökningen. Istället för att beklaga detta finns anledning att betona vad texterna faktiskt förmedlar, nämligen en kunskap om vilken det har skrivits alltför sällan, alltför kort och alltför lättvindigt. Ett sätt att, som en sammanfattning av analysen, återge denna kunskap är att skapa en helt ny berättelse, att så att säga göra ett konglomerat av de nyckelpassager intervjuerna och de skrivna berättelserna består av. Det innebär då att skriva fram ett narrativ om könskränkningar utifrån en föreställd kvinnlig professor som ser tillbaka på sitt akademiska liv.

Min berättelse – några nedslag

Det är svårt att veta var man ska börja, eller vad man ska ta upp. Som student eller doktorand upplevde jag nog inte särskilt mycket problem. Det är ju först så här i efterhand som jag förstår att jag blev utesluten, osynliggjord, förlöjligad. Att manliga studenter såg ner på mig eller inte förväntade sig något av mig. Att min handledare inte gav mig vederbörligt utrymme. Att jag blev sedd som kvinna och kropp i första hand, och som student eller forskare i andra hand. Det var i och för sig en äldre man med hög befattning som såg till att jag kunde påbörja forskarutbildningen, men han och hans manliga kollegor såg också till att jag inte kom vidare senare.

Jag har väl inte utsatts för någon grov kränkning precis. Mycket av det som hänt har varit subtilt och svårt att beskriva. Det kan ha varit kroppsspråk, tonläge på rösten, skillnad i agerande om man var ensam med en person eller om flera andra var närvarande. Ofta var det personer som stod över mig i hierarkin som utförde kränkningar eller skapade en kränkande arbetsmiljö, till exempel kommentarer som syftade till att nedvärdera mig eller kvinnor i allmänhet, ett öppet granskande av min kropp och mina kläder, sexuellt färgade kommentarer, eller uppenbara fysiska närmanden fast jag markerat att jag inte ville det. I och för sig förekom det väl direkta och uppenbara dumheter som jag utsattes för, att man tagit mig på bröstet och rumpan på fester eller i korridoren, men det var ju sådant som gick att reagera på eftersom det var så uppenbart fel.

Ett problem som var svårt att hantera var trakasserier för att jag hade en viss forskningsinriktning, med genusteori eller feministisk teori som grund. Det gjorde att jag fick balansera mellan önskemål om undervisning och handledning med ett genusperspektiv och nedsättande attityder till och kommentarer om just detta perspektiv. Att ständigt kallas ”genusfascist”, ”könsstalin”, etc. och samtidigt utgöra den enda genusteoretiska resursen på institutionen. Och det var just den här typen av kunskaper som gjorde det så svårt att existera på institutionen, att ständigt se andra kvinnor kränkas under seminarier, i kafferummet, att behöva uthärda jargongen, de sexistiska skämten, och att ingen annan såg det eller ingrep.

Svårt var det också att arbeta sig tillbaka på institutionen efter det att trakasserier mot mig blev kända, efter sjukskrivningar, eller efter det att det professionella och känslomässiga stödet ovanifrån rycktes bort. Det var så många som trodde att de försökte hjälpa mig tillbaka, men i själva verket motverkade de mig med sin missriktade välvilja. Det var som om att jag blev sämre behandlad efter kränkningen än innan, att jag blev dubbelt bestraffad bara för att jag var kvinna. För hela tiden visste jag ju att en man i samma ställning aldrig skulle behandlas på samma vis, att jag hela tiden såg orättvisan var jobbigt och frustrerande.

Jag tänkte ofta att jag skulle anmäla olika händelser, och försökte göra det en gång också. Men det mötte motstånd eftersom ingen tog det som inträffat på allvar, jag hade inte förtroende för arbetsledningen, och inte minst då det hela riskerade att bli offentligt och det ville jag verkligen inte. Det skulle ju bara drabba mig, det visste jag ju från början. Den gången jag ändå anmälde drog det ut på tiden, flera år, kollegor på institutionen slutade tala med mig, andra stöttade personen som utsatt mig, och det hela slutade med att jag fick byta arbetsplats och arbetsuppgifter medan han kunde fortsätta som vanligt.

Att hon lyckades bli professor, trots allt hon utsatts för, kan i och för sig te sig i det närmaste osannolikt. Å andra sidan finns det i den här fiktiva berättelsen några tecken som tyder på att hon ändå åtnjutit både förtroende och stöd i organisationen under olika skeenden av sitt akademiska liv. Och i intervjuerna framträder dylika aspekter än tydligare. Men här går det att se till hur berättelserna gestaltar sig när det gäller könskränkningar, och i ett vidare perspektiv hur informanterna omtalar det att vara kvinna i akademien.⁵¹

Det finns således en mängd olika aspekter i den fiktiva berättelsen här ovan, liksom i de analyserade berättelserna, som också har diskuterats i föregående avsnitt. En viss aspekt förtjänar dock att omnämnas ytterligare, för den anger tonen för narrativet om könskränkningar som utmejslas här. Det gäller vad som är att uppfatta som en grov kränkning, eller egentligen vad en kränkning är överhuvudtaget. Det initiala förnekandet av att något sådant förekommit, följs av konstateranden om tafsanden, kommentarer, bestraffning och beskrivningar av försök att anmäla vilka resulterat i ytterligare kränkningar.⁵² Just detta att i en berättelse inte erkänna att grova kränkningar har

⁵¹ Två av intervjuerna är kortfattade och saknar till stor del de passager som infogas i den här berättelsen. I intervjuerna återkommer dock de teman som diskuteras, varför det inte påverkar framställningen som sådan. Samtidigt bör påpekas att en av dessa två texter har en något annan karaktär till följd av att personen ifråga deltar i undersökningen på delvis andra premisser än de övriga. Det har att göra med att hon tillfrågades via en kontakt som meddelade att hennes situation var präglad av könskränkningar, men i berättelsen liksom under intervjun är det tydligt att hon själv inte helt delar utgångspunkten att hon har varit utsatt för könskränkningar.

⁵² Det gäller för flera av berättelserna, men inte för alla. Somliga skriver uteslutande om olika kränkningar utan att antyda att de inte skulle ha förekommit eller vara av allvarlig karaktär.

förekommit, för att sedan gång på gång återkomma till olika kränkande situationer och händelser, markerar på sätt och vis en ambivalent position inför sig själv och definitionen av sin egen situation. Kanske handlar det mer om en osäkerhet inför vad som är en kränkning, vad som är en sann kränkning, sanningen om kränkningen – i likhet med den dubbelhet som inledningsvis i analysen beskrevs som en grundstruktur för hela materialet. Berättelsen vittnar så att säga om att definitioner av sexuella trakasserier är bristfälliga, att de saknar legitimitet, eller kanske är att förstå som alltför förhandlingsbara. För ett gemensamt drag hos informanterna är att de kränkningar de beskriver inte är kända, mer än i undantagsfall, inte är erkända. De existerar inte mer än i berättelsen om, i talet om.

Det kvinnorna nedtecknar i sina berättelser, och vad de sedan ger uttryck för i intervjuerna, är därför främst eller kanske endast påståenden om, antydningar, ledtrådar till ett fenomen som inte är, som endast framträder med autentiska, trovärdiga, legitima tecken som gör anspråk på det verkliga. Detta är också själva kärnan i narrativet om sexuella trakasserier vid svenska universitet och högskolor idag, liksom i arbetslivet i övrigt, att endast ord kan förmedla en kränkning, ge den ett berättigande, en grund för upprättelse, och att dessa ord alltid redan står mot andra och andras ord. I presentationen av analysen i det föregående är det därför ”orden om” som fokuseras, samtidigt som denna utgår från, inte kan annat än att utgå från för det vore att kränka informanterna i undersökningen på nytt, det sagda som sant.

...och sanningen om berättelser

Att undersöka något som inte går att observera direkt aktualiserar frågan om vad avståndet mellan det som kan förstås som en direkt erfarenhet och vad vi kan säga om denna erfarenhet betyder. Det vill säga, såväl det tidsrumsliga som det ”språkliga” avståndet tvingar forskaren till en reflexiv position, vilken i förstone kan tyckas begränsa analysernas räckvidd. Men just detta avstånd gör det möjligt att inte låta sig förföras av illusionen att en observation av ett skeende är faktisk, en grund för påståenden om fakta. Lite enklare uttryckt är det viktigt att framhålla att en undersökt erfarenhet endast existerar som text för forskaren, och kan därför inte tas för given annat än i konventionell mening. Erfarenheter förmedlas genom texter vilka antar formen av

Den här typen av förnekanden, dementier eller rättare sagt friskrivningsklausuler, är ofta ett sätt att tala om att det som kommer att sägas/skrivas inte ska förstås som fullt så allvarligt som det kan verka. Att så att säga inför sig själv, och i sin presentation av sig själv inför andra, gardera för att det som sägs/skrivs inte ska uppfattas bokstavligt, i sin fulla omfattning, eller som fakta. Möjligen som ett sätt att hantera erfarenheter av normalitetens våld i sig. Se vidare i Potter & Wetherell, 1987, s. 48.

olika berättelser, narrativ, och – vilket snuddades vid under föregående rubrik – det är deras betydelser som står i fokus här.

Att vända sig till berättelserna som sådana innebär att frånga varje möjlighet att nå fram till ”vad som faktiskt hände”, varje möjlighet att nå fram till en sanning eller den entydighet mot vilken en juridisk process strävar, till förmån för betydelser fyllda av sanningar – berättelser vilka visar fram att den faktiska händelsens påtaglighet tycks ha som främsta funktion att över-skugga den könskränkande processens genomgripande karaktär.⁵³ Det är nämligen lätt att förföras av tecken på autencitet och att därefter låta dem bilda underlag för tolkningar. I själva verket är det just samma teckenförståelse som hindrar, i det närmaste omöjliggör, en meningsfull analys av hur fenomenet könskränkande processer ter sig.

En berättelse har flera betydelser, och flera funktioner. Den kan utformas så att den rättfärdigar, undviker, moraliserar, jämför, erkänner, underkänner, framhärdar, inskräper, etc. olika påståenden om fakta, händelser, situationer, egenskaper, möjligheter och begränsningar. Berättelserna har en form som får dem att framträda på de mest skiftande vis, med den mest olikartade retorik, och sällan eller aldrig enkom i syfte att fullfölja *ett* syfte, efterleva *en* vilja, tillfredsställa *ett* intresse, eller uppnå endast *en* funktion. Precis som språket i lingvistikens värld på sin högsta abstraktionsnivå består av meningar, och endast meningar och inget därutöver, består berättelser i den narrativa analysens värld av meningar och endast meningar om än sammansatta och med betydelser som mer eller mindre tycks sakna gränser. Vad som därför blir intressant att undersöka, eller rättare sagt ur detta perspektiv är det enda som låter sig undersökas, är hur berättelserna, narrativen, är ordnade i sig.⁵⁴

Sanningen om berättelser är att de producerar den verklighet vi har att ta ställning till, komma överens om, kritisera, utveckla. De producerar den vetenskapliga analys, de vetenskapliga berättelser, som uttalar sig om narrativ. De producerar de subjekt som antas producera narrativen som sådana. Och det enda som förenar och åtskiljer verkligheten, vetenskapen och subjekten är berättelser. Narrativets främsta funktion är lite tillspetsat att förmera sig självt, att undgå sin egen utplåning – en narrativ ekonomi som översätts till berättelsens innehåll, till personer, händelseförlopp, till det pågående som kallas verkligheten.⁵⁵

Konsekvenserna av detta uppfattas kanske som förödande, navelskådande, intetsägande, eller förfelade. Det bygger då på den förledande uppfattningen att det går att placera ett vetande utanför berättelsernas sfär, att det

⁵³ Det analytiska anslaget följer här Barthes, 1974, 1988.

⁵⁴ Barthes, 1988, s. 98ff.

⁵⁵ Barthes, 1974, s. 88-90, 1988, s. 140.

går att reservera ett språk för det berättelserna handlar om. Det kan också, vilket egentligen är detsamma, bygga på insikten att analyser av berättelserna aldrig kan bli mer än dem själva, det vill säga att en analys av en berättelse aldrig når fram till mer än sin egen form. Men det är en insikt som, tvärt emot att vara förfelad, är oerhört betydelsefull, särskilt som den vetenskapliga analysen av berättelser produceras inom just det fält där vetenskapliga analyser och deras berättelser produceras. För vad en analys av narrativen om sexuella trakasserier ger är en på en och samma gång unik och ändå igenkännbar berättelse, precis den berättande spegel det akademiska livets gestalter alltid riktar åt andra fenomen, kulturer, tider och rum. En spegel som genom att hela tiden omsättas aktivt sätter den akademiska miljön, det analytiska äventyret och sexuella trakasserier på spel. Att skriva narrativet om könskränkningar, vilket analyserna i undersökningen lagt grunden till, innebär att utforma och hålla fram denna spegel för organisationen som sådan och för dem som är verksamma i den.

Könskränkande processer – en syntes

Det fenomen som länge saknade namn, och som kom att kallas sexuella trakasserier, har genom analyserna återfötts i termer av könskränkande processer. Genom analysen i det föregående har vissa aspekter av könskränkningar beskrivits, tolkats och diskuterats, och det står klart utifrån materialets omfång och innehåll att det blott är fråga om skärvor av ett fenomen. Trots det går det att peka ut olika centrala beståndsdelar i en könskränkande process, och den mest övergripande rör begreppet process i sig. För som analysen genomgående visar är det uppenbart att den process som omfamnar fenomenet könskränkningar aktualiseras på åtminstone två sätt, eller rättare sagt på två olika nivåer.

Den ena nivån är faktisk, i praktiken, i berättelsernas anspråk på det verkliga, på upplevelsen av, där det visar sig att varje enskild kränkning, varje kränkande situation, utgör en unik enskildhet och samtidigt en gemensam angelägenhet för kvinnor i akademien. Könskränkningarna aktualiserar här problemet mellan det autentiska och det textuella, mellan det faktiska och det narrativa, och visar fram hur den upplevda händelsens eller situationens påtaglighet har som främsta funktion att överskugga könskränkningarnas genomgripande karaktär. Processen är präglad av att den alltid redan påbörjas i skenet av unika enskildheter. Det är här den andra nivån visar sig, i det att det från varje enskild erfarenhet av en kränkning, av en kränkande situation, utgår ett spår efter, en ledtråd till, alla tidigare, pågående, och förväntade framtida dylika. Eller med andra ord en könsvåldsstruktur vars potentialitet uttryckt i kränkningarnas realitet endast begränsas av, avgränsas av, kunska-

per om, strategier mot, misskännanden av, och en rad andra avdramatiserande och avledande retoriska grepp vars främsta funktion är akademiska kvinnors överlevnad och existens. Processen misskänns kontinuerligt då den utgör det normala, en alltid redan konstituerad normalitet, en akademisk köns-våldsstruktur i skenet av det vardagliga – normalitetens våld.

I dessa processer, vars nivåer naturligtvis endast är analytiskt åtskilda, befinner sig samtliga aktörer på det akademiska fältet vare sig de vill det eller ej, vare sig de har kunskaper om det eller ej, så länge de bekänner sig till narrativet om sexuella trakasserier, så länge de misskänner könskränkningarnas processuella betydelser därigenom. Det är i ljuset av detta fundamentala misskännande som informanternas situationer ska förstås, som de, återigen, gestaltar sig i termer av en ackumulativ reduktion: ackumulativ för att varje upplevelse av en situation eller händelse genererar betydelser som adderar till tidigare dylika, reduktion då varje upplevelse eller händelse av det här slaget inskränker det fysiska och symboliska utrymmet.

Könskränkande processer utmärks således av att de gemensamma enskildheterna, producerade och konsumerade genom en ackumulativ reduktion, misskänns. Ett tecken på den utsatthet som följer av misskännandet är informanternas diskursiva ansträngningar, deras positioneringar i tid och rum som endast skenbarligen tycks sakna relevanta innebörder för det diskuterade fenomenet. De tvingas agera utifrån en ofta ”omedveten”, ”förmedveten”, eller åtminstone fragmentarisk, kunskap om sin utsatthet och gör det inte minst genom att tillgripa en rad olika strategier – där formella anmälningar, förnekanden, ansvarstaganden, kompensationer, konfrontationer, neutraliseringar, samt undvikanden har diskuterats mer ingående – vilka alltid redan är vanmäktiga, präglade och präglade som de är av utsatthet och strävan efter existensberättigande. Likaså fungerar åberopandet av det formella som en vanmäktighetens positionering, vars effekter tycks vara dubbelt kontraproduktiva. Å ena sidan visar de hur möjligheterna att agera på institutionsnivå begränsas och framför allt utsätter de redan utsatta för ytterligare kränkningar, å andra sidan visar formaliteterna fram den negativitet som vidlåder de informella samtalens godtycklighet, det omöjliga med att kräva upprättelse i en situation utan uttalade ordningar.

Ett ledord i presentationen av analysen och en trogen följeslagare till begreppen könskränkningar och könskränkande processer är utsatthet. Det kan kanske tyckas ogrundat att i en rad olika tolkningar hela tiden nå fram till att det är utsattheten som är det gemensamma för en uppsättning fenomen, att ta för givet att en viss beteckning är legitim utan att helt och fullt härleda dess grunder i sig. Ett sätt att härleda, och som ett sätt att just förespråka utsatthetens legitimitet, kan vara att referera till tidigare forskning, och gärna då så aktuell och relevant som möjligt. Det låter sig naturligtvis göras då utsatthet

är ett begrepp som inte hotar det godtagbara så länge det definieras inom ramar för detsamma.

Följande står att läsa i Högskoleverkets rapport om kvinnor och män i forskarutbildningen, bland en lång rad för kvinnor negativa beskrivningar av deras situationer vid svenska universitet och högskolor.

Kvinnorna har, jämfört med männen: [...]

- uppgivit en högre grad av särbehandling. En tredjedel av doktoranderna redovisar någon grad av särbehandling på grund av kön. Bland kvinnliga doktorander är motsvarande siffra 45 procent.⁵⁶

I god jämställdhetsideologisk anda bör naturligtvis först konstateras att både män och kvinnor är utsatta för ”särbehandling på grund av kön”. Därefter, då ett dylikt konstaterande just inte brukar bli mer än ett konstaterande, bör utsatthetens kvantitativa omfattning noteras. Närmare hälften av alla aktiva, kvinnliga forskarstuderande, förutsatt att urvalet för undersökningen ifråga är representativt,⁵⁷ har någon gång upplevt särbehandling på grund av kön. Översatt till faktiska människor, till det faktiska, motsvarar denna abstraherande procentsats 3722 kvinnor vid tidpunkten för Högskoleverkets undersökning. Utsatthetens omfattning är således i det närmaste ofattbar, åtminstone om denna siffra tas till intäkt för hur det faktiska kan representeras. Men därtill bör fogas den utsatthet, den beteckning, som ledsagat den här undersökningen vilken är av ett annat slag. Den har varit ett sätt att beskriva den existensform varje enskild kvinna som på ett eller annat sätt vill ingå i det akademiska livets angelägenheter tvingas anamma. Utsattheten har fungerat som en beteckning på det ofrivilliga våldsutövande de utsätts för, utsätter sig själva för, och för varje gång de gör anspråk på en position i det akademiska tidrummet även utsätter andra för. Så om den faktiska utsattheten är omfattande, mätt i procent eller kvinnokroppar, saknas adjektiv för den utsatthet som omtalas här.

I analysen har det även trätt fram ett fenomen som sammanfattas i uttrycket ”En handfull onda män” och som pekar på hur det år efter år tillåts könskränkningar från en enskild man vid en institution vars frihet, godtycklighet och position premieras till förfång för alla de kvinnliga studenter och

⁵⁶ HSV, 2003:28 R, s. 56.

⁵⁷ Ett stratifierat urval om 58 procent av totalpopulationen genomfördes, och svarsfrekvensen var 72 procent. Diskussionens vågor har gått höga om denna undersökningens tillförlitlighet av flera skäl, vilket ju brukar vara fallet när en siffra inte motsvarar det den på förhand hade utsetts till att motsvara. Man bör i och för sig fråga sig vad de svarande egentligen innefattar i begreppet särbehandling på grund av kön. Oavsett det räcker den anförda statistiken väl för att grunda argumentationen i det följande.

doktorander som kommer i deras väg, inte minst när personen ifråga agerar som handledare. Den kunskap som formeras om och om igen om en handfull onda män förpliktigar till intet, vilket gör samtliga inblandade i traderandet av normalitetens våld till våldsamma aktörer. Varje gång tystnaden föredras, legitimeras våldet.

Samtidigt är det en utgångspunkt för analysen att inte fästa alltför stor vikt vid de enskildheter som gärna bländar betraktaren med sina påtagligheter och våldsamerheter. Att inte låta det fysiska, grova uttrycket för en könsvåldsstruktur inskränka anspråken på att närma sig en förståelse för könskränkande processer. Annorlunda uttryckt innebär varje skrivande om kränkningen, och särskilt då i de fall en formell anmälan görs, att kränkningens realitet liksom den utsatta personens autenticitet uppslukas av narrativet om sexuella trakasserier som endast vill överleva, förmeras, och därför producerar verklighetseffekter, handling, betydelse, konsekvens, kausalitet, etc. Att därför bryta ned detta narrativ i dess beståndsdelar, för att förmå en annan utesluten mening att träda fram, är inte bara en angelägenhet för analysen i det föregående utan en nödvändighet i varje verksamhet som ägnar sig åt att göra text av könskränkningar. Just detta att träda fram, vägra det konfidentiella, tvinga våldet åter till dem och det som utför det. Det kan förmera narrativet om könskränkningar.

Anonymiteten och könskränkningarna

Om det är så, vilket har kommenterats här och var i analysen om än ofullständigt, att en del av problemet med att förebygga och förhindra, men även genomleva, hantera, och anmäla, könskränkningar och de processer de ger upphov till är anonymiteten, det att i varje skede av processen föredra ett konfidentiellt förfarande, uppstår naturligtvis frågan hur den här texten förhåller sig till problemet. Genom att citat och referat avidentifieras och rekonstrueras, personnamnen utesluts och koder används som dessutom inte knyts till enskilda informanter utan till citaten som sådana, återskapas kanske just den rädsla för könskränkningarnas offentliggörande analysen givit prov på, återskapas kanske den skuldstämpel det utsatta ”offret” bär på sin kropp, på sina kläder, på sina texter, på sina symboliska och faktiska rum.

Det går således att tala om ett anonymitetsproblem som får betydelser när det gäller könskränkande processer som fenomen – för forskningsprocessen, för hanterandet av formella anmälningar, för det förebyggande arbetet, samt framför allt för de personer som utsätts för kränkningarna i sig. Problemet har dessutom flera nivåer. På en praktisk nivå är det fråga om att ett offentliggörande av att en kvinna har blivit utsatt för en könskränkning häftar vid henne, och inte förövaren, arbetsmiljön, ledarskapet vid institutionen, eller

någon annan relevant aktör/situation. Det är som om att hela organisationens sätt att hantera situationen när en kvinnas utsatthet blir allmångods är att projicera sin egen utsatthet på henne. Naturligtvis inte som uttryckta, reflekterade positioneringar, utan snarare som ett kollektivt trauma vilket instituerar hela narrativets form på nytt.

Kanske är det också så att det är svagheten, utsattheten, bräckligheten, som blir projiceringspunkten, den gemensamma beröringspunkt kring vilken alla kan förenas i ett simultant igenkännande och förakt. Som en av informanterna uttrycker det, apropå vad det innebär att reflektera kring och ge uttryck för det här med könskränkningar.

Ip33

I: Men det här med att det är jobbigt att ta upp...vad är det egentlig precis...konkret som är jobbigt att ta upp?

Ip: För mig var det ju...det var ju på något sätt att göra sig själv till offer någonstans alltså...i universitetsmiljön premieras det ju inte...eller man får ju inte positiv bekräftelse när man visar upp svaghet [...] Så det här att visa känslor i största allmänhet...alltså jag tycker min lite dyrköpta erfarenhet av universitetsvärlden det är att man inte ska vara så öppen. Det gäller kanske på alla möjliga sätt...det handlar om att man inte ska visa sig svag och man ska inte tala om vad man tycker...i alla lägen...framför allt inte om det man tycker avviker lite grann.

Att göra sig själv till offer, visa upp svaghet, visa känslor, vara öppen, inte tala om vad man tycker – tecken på det omöjliga. Kanske är det inte unikt för personer utsatta för könskränkningar, eller rättare sagt, för de personer som har kommit att definiera sig själva som utsatta. Slutenheten, spelet, lögnerna, förljugenheten, är kanske tecken på att en organisation vänder sig inåt och först och främst siktar till sin egen självreproduktion.⁵⁸ Det talar för att det inte går att förstå relationen mellan könskränkande processer och anonymitet som annat än absolut nödvändig.

Universitetets jämställdhetshandläggare illustrerar det hela på följande vis, apropå möjligheten att införa en ”oberoende” utredningsfunktion vid handläggandet av formella anmälningar om sexuella trakasserier.

⁵⁸ Bourdieu, 1996, s. 220, påpekar även att ”möjligheten till en motsägelse mellan de tendenser som är inneboende i den permanenta organisationen – och tendenserna hos dem som är involverade i organisationen och dess reproduktion – och de ändamål som den förutsätts tjäna” finns eftersom ”en organisation som blir självständig och upphöjer sig till självändamål, tenderar att offra de yttre funktionerna till förmån för sin inre självreproduktion”.

Jämhand2

I: Jag bara undrar om du tror det skulle kunna finnas någon fördel att tänka sig någon...alltså...form av organisation...när det gäller sådana utredningar som inte var knuten till förvaltning...rektor...juridiska avdelningen alltså den här...som det sköts nu.

Ip: Du menar som en internrevision eller något sådant där?

I: Ja typ...

Ip: Jag tror att...all inblandning i organisationen korrumpierar till slut.

I: Naturligtvis.

Ip: Så jag tror inte på det...jag tror att det blir...och sedan så alltså...jag tror också att det är så att...jag ser ju på mig själv och hur jag reagerar...hur jag arbetar...jag tror ändå att jag är ganska omutlig även om jag är pragmatisk i vissa frågor så tror jag ändå har ganska mycket...integritet...när det gäller sådana saker...tummar inte så mycket på dom principer jag har egentligen men jag vet att det inte går att...alltså dom som...är utsatta blir ännu mer utsatta. Går man till en sådan institution en sådan mellaninstitution eller en sådan organisatorisk lösning så har man fortfarande kvar det problemet.

I: Mm.

Ip: Att man blir utsatt i alla fall...för att det saknas någonting...det saknas någon...ja jag vet inte vad man ska antingen så saknas det...så tydliga regler om trakasserier så att man säger att så här ser det ut det här får man inte...man får inte göra så och...sanktionerna är svåra om man gör det och...inte ens kriterier att det är den egna upplevelsen om trakasserier som ska vara avgörande...det är ju ett av grundkriterierna enligt lagen...det gäller inte heller...här gäller inte det...om man kommer och säger det jag upplever mig trakasserad så gäller inte det.

I: Nej.

Ip: Så att det här stödet man skulle få av att någon är så att säga...

I: Oberoende...?

Ip: Oberoende det tror jag inte på.

Avsaknaden av något, av någonting, något inte helt möjligt att bestämma, ”ja jag vet inte vad man ska”, präglar utsagan och dess pendelrörelse mellan det formella (”så tydliga regler”) och utsatthetens reproduktion (”jag upplever mig trakasserad så gäller inte det”). Detta något, ett ännu inte och därför alltid redan betecknat ”icke-fenomen” som endast kan förstås som ett konstituerat objekt just därför, som hela tiden hotar berättelsens betydelser, hotar att intervensera, omöjliggöra, det ordnade, det meningsfulla. Ett något som hotar själva existensen hos en organisation vars medlemmar inte förmår tala annat än om dess möjligheter, vilket i det här fallet gäller såväl den som intervjuar som jämställdhetshandläggaren.

På motsvarande vis skulle organisationen som sådan inte kunna bestå, kunna upprätthållas med sina misskända våldshierarkier, könsstrukturer, och liknande, förutan alla de vilka inget hellre vill än att uppgå, uppnå, med till synes vilka medel som helst, en existens, ett liv i det akademiska – samtligt genom att alltid redan göra skillnad mellan det att vara och det att tala. För i varje situation där det talade separeras från det levda, vilket om inte annat narrativet om sexuella trakasserier förmeras genom, kommer rätten att vara anonym utgöra ledstjärnan, det sanna, det goda. Utsatthetens pris är därför också existensens, att vara utsatt för våld är att existera på grund av våld, att successivt transformeras från våldets offer till att också bli dess utövare.

Omöjliga positioner i ett omöjligt fält?

Ur analyserna växer en fråga till forskaren som rör hennes eller hans möjligheter att konstruktivt bidra till en förändring av olika aspekter som ryms inom fenomenet könskränkande processer. Det gäller för flera nivåer och i olika sammanhang, till exempel möjligheterna att skapa former för ett förebyggande arbete, hanterandet av formella anmälningar, meningsfulla sätt att skriva och forska om fenomenet sexuella trakasserier, eller för den delen könskränkande processer, utan att återskapa de problem forskningsuppgiften säger sig vilja undersöka förutsättningslöst. Istället för att försöka föreslå alternativ till rådande praxis inom såväl de akademiska organisationerna som forskningsfältet i sig, vill vi bidra med en överblick över vad olika positioneringar kan innebära. Detta som ett sätt att dels placera in föreliggande undersökning i en vidare ram, dels och framför allt för att skapa ett verktyg för reflektion för teoretiker och praktiker intresserade av att arbeta med frågor om kön, våld, kränkningar och trakasserier. Följande positioner sammanfattar de reflektioner kring forskningsfältet som den här studien utmynnat i.

1. Normativ diskurs

Perspektiv: Problemet med könskränkningar avfärdas, osynliggörs, förnekas, ogiltiggörs, ofta utifrån en antifeministisk position.

Objekt: Fokus på individer, möjligheter, det goda.

Åtgärder: Saknar i princip incitament för åtgärder.

Teoretisk blick: Könsneutral och/eller könsblind blick på organisation, arbetsmiljö och relationer.

2. Jämställdhetsdiskurs

Perspektiv: Läpparnas bekännelse, ett intresse för jämställdhetsfrågor, lika-behandling, lika villkor, rättvisa.

Objekt: Fokus på kvinnor som kategori.

Åtgärder: Korrigeringar av befintliga system, utarbetande av policies, initiativ till aktivt jämställdhetsarbete men utan förankring och/eller konsekvenser. Initiativ har ofta en kartläggande karaktär. Mainstreaming, erkännande.
Teoretisk blick: Jämställdhetsblick på organisation, arbetsmiljö och relationer.

3. Feministisk diskurs

Perspektiv: Från liberala, jämställdhetscentrerade perspektiv, till radikala, kön- och maktcentrerade perspektiv. Från svag till stark essentialism och från svag till stark konstruktivism.

Objekt: Fokus på kön och/eller makt och/eller relationer mellan könen.

Åtgärder: Mainstreaming, men framför allt försök till intervention, rekonstruktion, reorganisering, revolution.

Teoretisk blick: Könsteoretisk, genusteoretisk, feministisk blick på organisation, arbetsmiljö och relationer.

4. Relativistisk diskurs

Perspektiv: Delvis en förlängning av föregående diskurs, men med språkteoretiska, vetenskapskritiska, och inte sällan postmoderna eller poststrukturalistiska inslag. Från svag till stark relativism.

Objekt: Fokus på subjekt, identitet, historia, tecken, mening, etc.

Åtgärder: Dekonstruktion, men saknar i princip incitament för åtgärder.

Teoretisk blick: "Filosofisk" blick på organisation, arbetsmiljö och relationer.

Utmärkande för den här framställningen är kanske framför allt den översikt den ger över vilka möjligheter till förändring som erbjuds. Övergripande sett, och därmed utan att dröja vid undantagen som naturligtvis är flera i ett sådant här sammanhang, kan kunskaperna om våldets omfattning sägas öka från position ett till fyra, det vill säga från en normativistisk diskurs till en relativistisk. Samtidigt kan det hävdas att möjligheterna till att någon form av åtgärd förändrar något, eller rättare sagt betyder något för en verksamhet, i princip ökar i omvänd riktning. Det betyder i sin tur att möjligheterna till intervention överhuvudtaget ökar mot figures mitt, det vill säga någonstans i brytningspunkten mellan en jämställdhetsdiskurs och en feministisk diskurs är det mest fruktbart att placera strategier, åtminstone ur denna synvinkel.

Sett ur ett annat perspektiv går det kanske att hävda att ingen position är mer benägen att lyckas med sina åtgärder än någon annan, eller annorlunda uttryckt att det inte finns några alternativ som för narrativet om könskränkingar vidare på ett konkret plan. Om en normativistisk diskurs inte medger att åtgärder formuleras, till följd av en könsblind blick, innebär en jämställdhetsdiskurs att problemet låses fast vid ett alltför enkelt, och i viss mån även kontraproduktivt, objekt.⁵⁹ En feministisk diskurs saknar alltså legitimitet,

⁵⁹ För det senare, se vidare i Bondestam, 2001.

såväl praktiskt som teoretiskt, och dess åtgärder formuleras därför inte sällan från en position utanför verksamheten med få möjligheter att förändra densamma. En relativistisk position, slutligen, kan skapa analytiska ingångar för förändringsprojekt men omöjliggör i princip förändring för ett enhetligt subjekt i sin starkaste form, och kommer därmed att bilda slutpunkten i en cirkelrörelse som möter den normativistiska diskursens initiativlöshet.

Den här undersökningen genomför en rörelse från ett narrativ om sexuella trakasserier till ett narrativ om könskränkningar, vilket med ovanstående sammanställning som ram innebär en förflyttning från jämställdhetsdiskursen till den feministiska och i viss mån även till den relativistiska diskursen. Det har inte varit en förutsebar konsekvens av arbetet med undersökningen, även om vår förståelse naturligtvis bidragit till förflyttningen. Snarare har analysen av materialet överrumplats av fenomen vilka tvingat fram alternativa förståelser som slutligen även formerats till begrepp som könskränkningar och könskränkande processer. Och kanske kan just de perspektiv som utmejslas i den här rapporten bidra till ett fortsatt arbete med att skriva fram och agera meningsfulla innebörder för forskningsfältet och för praktiken, de omöjliga positionerna till trots.

Referenser

Litteratur

- Barthes, R. 1974. *S/Z. An Essay*. New York: Hill & Wang.
- Barthes, R. 1988. *The Semiotic Challenge*. New York: Hill & Wang.
- Billig, M. Condor, S. Edwards, D. Gane, M. Middleton, D. & Radley, A. 1988. *Ideological Dilemmas: A Social Psychology of Everyday Thinking*. London: Sage.
- Bondestam, F. 1997. *Diskursanalys: En forskningsöversikt*. Opublicerad. Uppsala: Institutionen för psykologi, Uppsala universitet.
- Bondestam, F. 2001. *I jämställdhetens tecken: Semiologiska fragment*. Rapport 28. Uppsala: Enheten för utveckling och utvärdering, Uppsala universitet.
- Bondestam, F. 2003. *Positiv särbehandling och akademien. Tjugofem år av ideologi, retorik och praktik*. Working Paper Series 2003/1. Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Borgblad, M. 1992. *Sexuella trakasserier på Stockholms universitet: Rapport från en kartläggning*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Bourdieu, P. 1996. *Homo Academicus*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag.
- Brantsæter, M. & Widerberg, K. 1992. *Sex i arbeid(et) i Norge*. Oslo: Tiden.
- Burman, E. 1990. *Feminists and Psychological Practice*. London: Sage.

- Burman, E & Parker, I. (Eds.). 1993. *Discourse Analytic Research: Repertoires and Readings of Texts in Action*. London: Routledge.
- Caplan, P. 1993. *Lifting a Ton of Feathers. A Woman's Guide to Surviving in the Academic World*. Toronto: Toronto University Press.
- Carstensen, G. 2004, kommande. *Att (o)giltiggöra sexuella trakasserier. Kvinnliga doktoranders strategier i möte med förmenta ideal om könsneutralitet och jämställdhet i akademien*. Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Edwards, D & Potter, J. 1992. *Discursive Psychology*. London: Sage.
- Eliasson, M. 1998. "Man mår sämre än man tillåter sig": *Trakasserier som kan härledas till kön*. Göteborg: Studentkommittén vid Göteborgs universitet.
- Fairclough, N. 1989. *Language and Power*. London: Longman.
- Fairclough, N. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. 1995. *Critical Discourse Analysis*. London: Longman.
- Foucault, M. 1974. *The Archaeology of Knowledge*. London: Tavistock.
- Foucault, M. 1993. *Diskursens ordning*. Stockholm: Symposion.
- Hagman, N. 1988. *Sextrakasserier på jobbet: Myter, fakta, råd*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Hagman, N. 1995. *Förälskelse? missförstånd? maktmissbruk? Om sexuella trakasserier i utbildning och arbetsliv*. Solna: Polishögskolan.
- Hanno, C. & Svanberg, K. 2000. *Trakasserier som kan härledas till kön och självvärdering*. Luleå: Luleå tekniska universitet.

- Hensing, G. & Larsson, C. 2000. *Studiemiljö och kön: En kartläggning av förekomsten av sexuella och könsrelaterade trakasserier bland studenter och doktorander vid Göteborgs universitet*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Hester, M. Kelly, L. & Radford, J. (Eds.). 1996. *Women, Violence and Male Power: Feminist Activism, Research and Practice*. Philadelphia: Open University Press.
- Husu, L. 2001. *Sexism, Support and Survival in Academia: Academic Women and Hidden Discrimination in Finland*. Helsinki: Momi Oy.
- Lahtinen, T. 1994. *Sexuella trakasserier vid Högskolan i Karlstad: Rapport från en kartläggning*. Karlstad: Högskolan i Karlstad.
- Larshamre, U. & Nording, C. 1993. *Händer det här? Sexuella trakasserier mot kvinnliga studenter vid Uppsala universitet*. Uppsala: Uppsala studentkår.
- Ledje, H. 1994. *Ger du mig rätt att säga nej? Om sexuella trakasserier på Lunds universitet: rapport från en kartläggning vårterminen 1994*. Lund: Lunds universitet.
- Lundgren, E. Kalliokoski, A-M. Heimer, G. & Westerstrand, J. 2001. *Slagen dam: Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfattningsundersökning*. Stockholm: Brottsoffermyndigheten.
- MacKinnon, C. 1979. *Sexual Harassment of Working Women: A Case of Sex Discrimination*. New Haven: Yale University Press.
- Parker, I. 1992. *Discourse Dynamics: Critical Analysis for Social and Individual Psychology*. London: Routledge.
- Potter, J. 1996a. Discourse Analysis and Constructionist Approaches: Theoretical Background. I J. Richardson. (Ed.), *Handbook of Qualitative Research Methods for Psychology and the Social Sciences*. Leicester: BPS Books.
- Potter, J. 1996b. *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Constructionism*. London: Routledge.

- Potter, J. & Wetherell, M. 1987. *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*. London: Sage.
- Sacks, H. Schegloff, E. & Jefferson, G. 1974. A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation. *Language*, 50, s. 696-735.
- Söderholm, J. 1993. *En kvantitativ och kvalitativ undersökning av sexuella trakasserier vid Umeå universitet*. Umeå: Jämställdhetskommittén, Umeå universitet.
- Timmerman, G. & Bajema, C. 1999. Incidence and Methodology in Sexual Harassment Research in Northwest Europe. *Women's Studies International Forum*, 22 (6), s. 673-681.
- Varsa, H. 1997. Anne's Story: Sexual Harassment as a Process. I L. Rantalaiho & T. Heiskanen (Eds.). *Gendered Practices in Working Life*. London: Macmillan Press.
- Wetherell, M. & Potter, J. 1992. *Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation*. New York: Columbia University Press.
- Wilkinson, S. & Kitzinger, C. (Eds.). 1995. *Feminism and Discourse: Psychological Perspectives*. London: Sage.
- Witkowska, E. & Menckel, E. 2002. *Sexual Harassment in Swedish High-Schools: A National Study*. Paper presented at "The Tenth Annual Conference: Interconnecting Research, Theory, and Practice (ICASH)", Chicago, Illinois.
- Wright Dziech, B. W. & Hawkins, M. W. 1998. *Sexual Harassment in Higher Education: Reflections and New Perspectives*. New York: Garland.
- Ås, Berit. 1982. *Kvinnor tillsammans: handbok i frigörelse*. Stockholm: Gidlunds.

Offentligt tryck

Direktivet, 2000/43/EG, om genomförandet av principen om likabehandling av personer oavsett deras ras eller etniska ursprung (direktivet mot etnisk diskriminering).

Direktivet, 2000/78/EG, om inrättande av en allmän ram för likabehandling i arbetslivet (arbetslivsdirektivet).

HSV. 2003:28 R. *Doktorandspegeln 2003*.

JämO (Jämställdhetsombudsmannen). 1987. *FRID-A-projektet. Sexuella trakasserier mot kvinnor i arbetslivet*.

KOM. 1999:565. *Förslag till rådets direktiv om inrättande av allmänna ramar för likabehandling i arbetslivet*.

Regeringens proposition. 1997/98:55. *Kvinnofrid*.

Regeringens proposition. 2002/03:65. *Ett utvidgat skydd mot diskriminering*.

SCB. 1995. *Hotad, mobbad eller sexuellt trakasserad på jobbet*.

SFS. 1991:433. *Jämställdhetslagen (JämL)*.

SFS. 1993:100. *Högskoleförordningen (HF)*.

SFS. 1999:130. *Lag om åtgärder mot etnisk diskriminering i arbetslivet*.

SFS. 1999:132. *Lag om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av funktionshinder*.

SFS. 1999:133. *Lag om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av sexuell läggning*.

SFS. 2001:1286. *Lag om likabehandling av studenter i högskolan*.

SFS. 2003:307. *Lag om förbud mot diskriminering*.

SOU. 1995:60. *Kvinnofrid*.

SOU. 2002:43. *Ett utvidgat skydd mot diskriminering*.

www.jamombud.se/diskriminering/sexuelltrakass.asp, 2003-08-25